

73.5'dir. Günümlizde 7.500.000'e ulaştığı ifade edilen Azerbaycan nüfusunun % 54'ü şehirde, % 46'sı ise köylerde yaşamaktadır (Tablo: 26).

Tablo 26:Azerbaycan'ın sayım yıllarına göre Kır, Şehir ve Toplam nüfusu

Yıllar	Top.Nüfus	Şehir Nüf.	%'si	Kır Nüfusu	%'si
1926	2.314.000	650.000	28	1.664.000	72
1939	3.274.000	1.212.000	37	2.062.000	63
1959	3.698.000	1.767.000	48	1.931.000	52
1970	5.117.000	2.564.000	50	2.553.000	50
1979	6.028.000	3.196.000	53	2.832.000	47
1989	7.021.000	3.806.000	54	3.215.000	46

Ülkede nüfusun en yoğun olduğu yer Apşeron yarımadasıdır, ülke yüzölçümünün yaklaşık % 2.5'ine karşılık gelmesine rağmen nüfusun % 26'sı burada yaşar. Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu diğer yerler ise, Kura-Aras ovaları ve Gence çevresidir. Nüfus yoğunluğunun az olduğu yerler ise Büyük ve Küçük Kafkas dağları, Karabağ çevresi ve Nahçıvan'dır. Nitekim 1989 sayımına göre Azerbaycan'da nüfus yoğunluğu 81 kişi/km² iken, bu oran Nahçıvan'da 53, Karabağ'da 43'dür.

Bugün başkanlık tipi cumhuriyetle yönetilen Azerbaycan'da, idari bölünüş 66 rayona (ilçe) ayrılmıştır. 13 şehir merkezi ise doğrudan merkeze bağlıdır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti' ise 6 ilçeye bölünmüştür. Ayrıca önceden özerk bölge statüsü bulunan Dağlık Karabağ'ın bu statüsü iptal edilmiştir. Bugün Azerbaycan'da 69 şehir, 130 kasaba, 1281 nahiye ve 4224 köy yerleşmesi bulunmaktadır.

Tablo 27: Azerbaycan'ın başlıca şehirleri ve 1989 yılı nüfusları

Adı	Nüfusu	Adı	Nüfusu	Adı	Nüfusu	Adı	Nüfusu
Bakü	1 149 000	Ali Bayramlı	59 000	Lenkeran	43 000	Şamahı	22 000
Gence	281 000	Hankendi	58 000	Yevlah	38 000	Gazah	17 000
Sumgayt	235 000	Şeki	57 000	Ağdam	25 000	Ordubat	11 000
Nahçıvan	60 000	Mingeçevir	52 000	Guba	24 000	Şuşa	10 000

Ekonomik Kaynakları:

Tarım ve Hayvancılık: 8.641.700 ha. tarım toprağı bulunan Azerbaycan'da iklim şartlarının tarıma elverişli olması, tarım ürünlerinin çeşitliliğini artırmakta ve yetiştirdiğı ürünler ile kendi halkını rahatça

besleyebilecek bir ülke haline getirmektedir. Ancak, Sovyet döneminde hazırlanan merkezi planlama çerçevesinde ülke daha çok pamuk, şarapçılık için üzüm, meyve ve sebzelere yönelik üretime sevk edilmiştir. Bilhassa pamukçuluk için pek çok arazinin ayrıldığı görülmektedir. Dolayısıyla üretilen pamuk Sovyetlerin hammadde ihtiyacını karşılayacak şekilde getirilmiştir. Sovyetler Birliği içinde tarıma elverişli arazilerin % 7'si, tarımda gerçekleşen üretimin ise % 5.6'sı Azerbaycan'a aittir. Sovyet döneminde, Azerbaycan'da üretilen üzüm, Sovyetlerdeki üzüm üretiminin % 23 ünü, pamuk ise Sovyet üretimindeki pamuğun % 8 ini teşkil etmiştir. Azerbaycan'da 1991 yılı verilerine göre, 230 bin ha. alana pamuk ekilmiş ve 540 bin ton pamuk üretilmiştir. Tahıl tarımına 651.200 ha. ayrılmış ve 890 bin ton buğday, 413 bin ton arpa elde edilmiştir. Bağ alanlarının miktarı 173 bin ha. ve üzüm üretimi 1.125.600 tondur. Ayrıca ülkede yılda ortalama 800 bin ton sebze, 500 bin ton meyve üretilmektedir. Yine ülke topraklarının 16.000 ha.1 tütün tarımına (yıllık üretim 57 bin ton), 13.400 ha.1 çay tarımına ve 1.700 ha.1 da zeytin tarımına ayrılmıştır.

2.281.700 ha. otlak ve 115.800 ha. çayır arazisi bulunan Azerbaycan'da yaklaşık 5.3 milyon baş koyun ve keçi ile 1.8 milyon baş sığır yetiştirilmektedir. Normal şartlarda bu tarım ve hayvan ürünleri Azerbaycan'a rahatlıkla yetecek kapasitededir. Bu arada bütün dünyada meşhur olan siyah havyar üretiminin % 80'ini Azerbaycan, Hazar Denizi'ndeki mersin balığından üretilmektedir ki, ihraç edilen maddelerin başında gelmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın 1.038.800 ha. orman varlığı bulunmaktadır.

Maden ve Enerji Kaynakları: Yeraltı ve yerüstü kaynakları yönünden Azerbaycan, Türk ülkeleri içerisinde en zengin olanlardan biridir. Yüksek kaliteli petrolü ve doğal gazı Azerbaycan'ın hem enerji ihtiyacını hem de bu iki maddeye, çeşitli sahalarda duyulan ihtiyacını çok rahat olarak karşılayabilmektedir. Bugün ülkede 70'den fazla petrol ve doğal gaz yatakları işletilmektedir. Petrol ve doğal gaz yataklarının yarısı Hazar Denizi'nde, diğer yarısı ise Apşeron yarımadası başta olmak üzere, Kura boyu, Guba-Siyazen ve Gence bölgelerinde yer almaktadır. Bugüne kadar ülke petrol rezervlerinin yarısına yakını ve doğal gaz rezervlerinin % 20'si tüketilmiştir.

Yıllık petrol üretimi 1991'de 11.3 milyon ton, doğal gaz üretimi de 7.125 milyar m³'dür. Sovyet döneminde bu petrolün büyük bir kısmı yok pahasına Azerbaycan'dan alınarak Sovyetlerin diğer endüstri bölgelerinde ve Kızıl Ordu'nun akaryakıt ihtiyacını karşılamakta kullanılmıştır.

Petrol ve doğal gazdan sonra demir cevheri, alüminyum, bakır, çinko, kurşun, kobalt, sülfat, kömür, göl ve kaya tuzları gibi değerli madenler bulunmaktadır. Bilhassa Gence alüminyum fabrikasına hammadde sağlayan Taşkesen alümit yatağı rezerv bakımından (162 milyon ton) Çin'den sonra dünyada ikinci sırayı alır. Ayrıca Kafkas Dağları'nın güney yamaçlarında yer alan Filizçay polimetal yatakları Sovyetlerin en büyük polimetal yataklarından biri idi. Burada Azerbaycan'ın bakır rezervinin (1 milyar ton) tamamı ile çinko-kurşun ve pirit rezervinin (37 milyon ton) tamamına yakını bulunmaktadır.

Azerbaycan'da bilhassa petrol ve doğal gazın enerjiye dönüştürülmesi ile bol miktarda elektrik üretimi yapılmaktadır. 1991 verilerine göre ülkede 23.4 milyar kWh elektrik enerjisi üretilmiştir. Bunun % 82'i termik % 18'i de hidrolik kaynaklardan elde edilmiştir. Ülkede Kura üzerinde Mingeçevir, Varvara ve Şemkir, Aras üzerinde de Aras ve Tertek hidroelektrik santralleri bulunmaktadır. Bugün ülke kendisinin enerji ihtiyacını karşılamakta ve elektriğin fazlasını komşu ülkelere ihraç etmektedir.

Sanayi: Azerbaycan'da yukarıda belirtildiği gibi önemli bir miktarda petrol ve maden çıkarımının yapılmasına rağmen, Azerbaycan sanayinin yarısını gıda, tekstil ve giyim eşyaları sanayi oluşturmaktadır. Azerbaycan sanayi içinde petrokimya sanayi sektörünün payı % 7, metal eşya sanayinin payı ise % 16'dır. Bunun nedeni Sovyet döneminde, çıkarılan madenlerin ve petrolün büyük çoğunluğunun diğer Sovyet cumhuriyetlerinde mamul hale getirilip yeniden Azerbaycan'a satılmış olmasındandır. Bu şekilde Azerbaycan sanayisi dışa bağımlı hale getirilmiştir. Bu ülkede üretilen malların % 80 i hammadde veya yarı mamul halde bulunmaktadır. Ayrıca, mevcut bu sanayi tesisleri çok eski teknoloji kullanıldığı için verimi oldukça düşüktür. Bugün Azerbaycan sanayisinin en büyük sıkıntılarında biri ellerinde bulunan hammaddeyi ara mala, ara malı da mamul mala dönüştürememe

konusundadır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Azerbaycan'da enerji santrallerinin inşası, dahili telekomünikasyon, elektrik ve metal işleri üzerinde oldukça gelişmiş bir sanayileri vardır. Ayrıca makina ve gemi inşaa, lastik üretimi, halı ve konserve fabrikaları gibi sanayi tesisleri de bulunmaktadır. Azerbaycan'da sanayi tesislerinin yarıya yakını Bakü şehri ve yakın çevresinde yani Apşeron yarımadasında bulunmaktadır.

Ulaşım: Azerbaycan gelişmiş bir ulaşım ağına sahiptir. Ülkede 2 bin km uzunluğunda demiryolu ve 26 bin km uzunluğunda karayolu ağı bulunmaktadır. Fakat bilhassa yük taşımacılığının büyük bir bölümü demiryollarıyla gerçekleştirilmektedir. Kara ve denizyolu taşımacılığı (ülkede 15 tane liman bulunmakta) ikinci planda yer alır. 27 havaalanı bulunan Azerbaycan'da havayolları daha çok yolcu ve acil yük taşımacılığında kullanılır.

Ticaret: Sovyetler Birliği zamanında ticari ilişkiler merkezden yönetildiğinden Azerbaycan'ın tüm ticari ilişkileri diğer Sovyet cumhuriyetleri arasında gerçekleşmekteydi. Sovyetler'in dağılmasından sonra da yine ticari ilişkilerin tamamına yakını BDT içinde gerçekleşmektedir. Ancak son yıllarda az da olsa diğer ülkelerle de ticari ilişkiler başlamıştır. Nitekim 1992 yılında ithalatın % 83'ü ihracatın da % 86'sı BDT ile olurken diğer ülkelerle de ithalat ve ihracat ilişkileri kurulmuştur. Azerbaycan dışardan sanayi ürünleri başta olmak üzere, bazı madenler ve bilhassa buğday olmak üzere gıda ürünleri almakta, dışarıya da petrol ürünleri, pamuk, elyaf, tekstil ve bazı gıda maddeleri satmaktadır.

Turizm: Azerbaycan'ın coğrafi özellikleri (bilhassa iklim çeşitliliği ve dağlık arazisi) ve Hazar Denizi kıyıları ülkeye zengin bir turizm potansiyeli sunmuştur. Zengin bir mineral su potansiyeli (bin kadar), tedavi amacıyla kullanılan petrol çamuru, bir çok relik ve endemik türleri de barındıran bitki örtüsü Azerbaycan turizminin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bugün ülkede toplam 113 dinlenme tesisi yer almakta ve bunlarda 16.700 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Ancak bunların büyük bir kısmı modern turizme uygun değildir. Tesislerin modern hale getirilmesiyle Azerbaycan'ın yılda 1

milyonun üzerinde kişiye dinlenme imkanı sunabilecek bir kapasitesi vardır.

Sonuç olarak Azerbaycan'da bağımsızlığa kavuştuktan sonra tarım ve hayvancılık başta olmak üzere doğal kaynaklar ve sanayi dalında yeni hamlelere girişilmiş bulunmaktadır. Azerbaycan yetkilileri bugün ülke ekonomisini yeniden organize ederken ilk önce pamuğa dayalı entegre tesislerin kurulmasını planlamış durumdadır. İkinci aciliyeti olan konu ise petrol rafinerilerinin modernizasyonudur. Yine aynı şekilde diğer sanayi dallarında, enerji üretiminde, elektronik ve metal işlerinde ve gemi inşasında modern teknolojiye geçiş için gerekli hamleler yapılmaktadır. Azerbaycan'ın iç ve dış düşmanlarının çıkardığı engeller aşıldığı takdirde ekonomik sahada aldığı bu yeni tedbirlerle kısa zamanda iyi bir seviyeye geleceği muhakkaktır.

Üçüncü Bölüm: TÜRKİSTAN

Orta Asya ve Türkistan'ın Sınırları: Orta Asya günümüzde Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile Moğolistan, Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölge olan İç Moğolistan ile Şinciang-Uygur (Doğu Türkistan) Özerk Bölgesi ve Tibet Özerk Bölgesi ile Afganistan'ın kuzeyini kapsayan bir bölgedir. Türklerin ülkesi anlamına gelen Türkistan ise, daha dar bir bölgeyi ifade eder. Hatta bazı coğrafyacılar Kuzey Kazakistan platosunu bile Türkistan'a dahil etmemektedirler. Batı kaynaklarında Türkistan işgalci ülkelere göre de isimlendirilmektedir. Batı Türkistan'a Sovyet Türkistan'ı, Doğu Türkistan'a Çin Türkistan'ı ve Güney Türkistan'a Afgan Türkistan'ı adı verilmektedir.

Bütün bunlara rağmen genelde kabul gören Türkistan bölgesinin sınırları şöyle çizilebilir: Batıda Hazar Denizi'nden başlayan sınır güneyde İran ile Türkmenistan arasında uzanan Kopet dağlarını izler. Doğuya doğru Afganistan içlerinde Kûh-i Baba, Bend-i Türkistan ve Hindî-kûş dağlarını izleyerek Güney Türkistan'ı Afganistan'dan ayırır. Daha doğuda Doğu Türkistan'ı Hindistan (Keşmir)'dan Karakurum, Tibet'den Karanlık dağları ayırır. Çin'in Kansu eyaleti ile Doğu Türkistan arasında ise Altın Dağları yer alır. Kuzeydoğuda Çungarya havzası ile Moğolistan arasında yer alan Büyük Altay dağları Kazakistan Platosuna kadar uzanmaktadır. Türkistan'ın kuzey sınırını ise, Altay dağlarından Urallara kadar Batı Sibirya ovaları güneyinde yer alan Kazak Platosu oluşturur. Ural Dağları ile Hazar Denizi arasındaki sınırı Ural Irmağı meydana getirmektedir. Belirtilen bu sınırlar içinde kalan ve yaklaşık 6 milyon km²'lik bir alan kaplayan bu geniş ülkeye Türkistan ya da Uluğ Türkistan denmektedir.

Türkistan topraklarında günümüzde (1995) yaklaşık olarak 78 milyon nüfus yaşamaktadır. Bu nüfusun 20 milyonu Özbek, 10 milyonu Kazak, 9 milyonu Uygur, 3.5 milyonu Türkmen, 3 milyonu Kırgız, 1 milyonu Tatar,

500 bini Karakalpak ve geri kalan 1 milyonu Kırım Tatarı, Meshet Türkü, Azeri, Başkurt ve Çuvaş gibi diğer Türk boylarından olmak üzere toplam 48 milyonunu Türkler oluşturur. Türkistan'da Türklerden başka yaklaşık 30 milyon nüfus daha yaşamaktadır. Bunların; 9.5 milyonu Rus, 9 milyonu Tacik, 8 milyonu Çinli, 1.2 milyonu Ukraynalı, 1 milyonu Alman, 300 bini Koreli, 190 bini Beyaz Rus (Belarus), 110 bini Yahudilerdir, geri kalan yaklaşık 750 bin nüfusu da sırasıyla, Polonyalı, Ermeni, Yunan, Beluci, Dungan, Moldovalı, İnguş, Lezgin vs. gibi topluluklar oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi Türk yurdu anlamına gelen Türkistan'da Türklerin oranı ancak % 60 kadardır.

BATI TÜRKİSTAN

Türkistan'ın, doğuda ve güneyde yüksek dağlarla, kuzeyde alçak yaylalarla, batıda Hazar Denizi ile çerçevesi olan kısmına Batı Türkistan denmektedir. Yaklaşık 4 milyon km² büyüklüğündeki Batı Türkistan'ı Doğu Türkistan'dan, kuzeyde Altay Dağları'ndan güneyde Pamir dağlık kütesine kadar kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan yüksek dağlar ayırmaktadır. Batı Türkistan'da yaklaşık 55 milyon nüfus yaşamaktadır. Ancak bunların % 65'ini yani 35 milyonunu Türkler oluşturur.

Tablo 28: Batı Türkistan Cumhuriyetleri.

Ülke adı	Başşehir	Alanı (km ²)	Nüfusu (1995)
Kazakistan	Almatı	2.717.300	17.500.000
Kırgızistan	Bişkek	198.500	4.500.000
Özbekistan	Taşkent	447.400	22.000.000
Türkmenistan	Aşgabat	488.100	4.500.000
Tacikistan	Duşanbe	143.100	5.500.000
TOPLAM		3.994.400	54.000.000

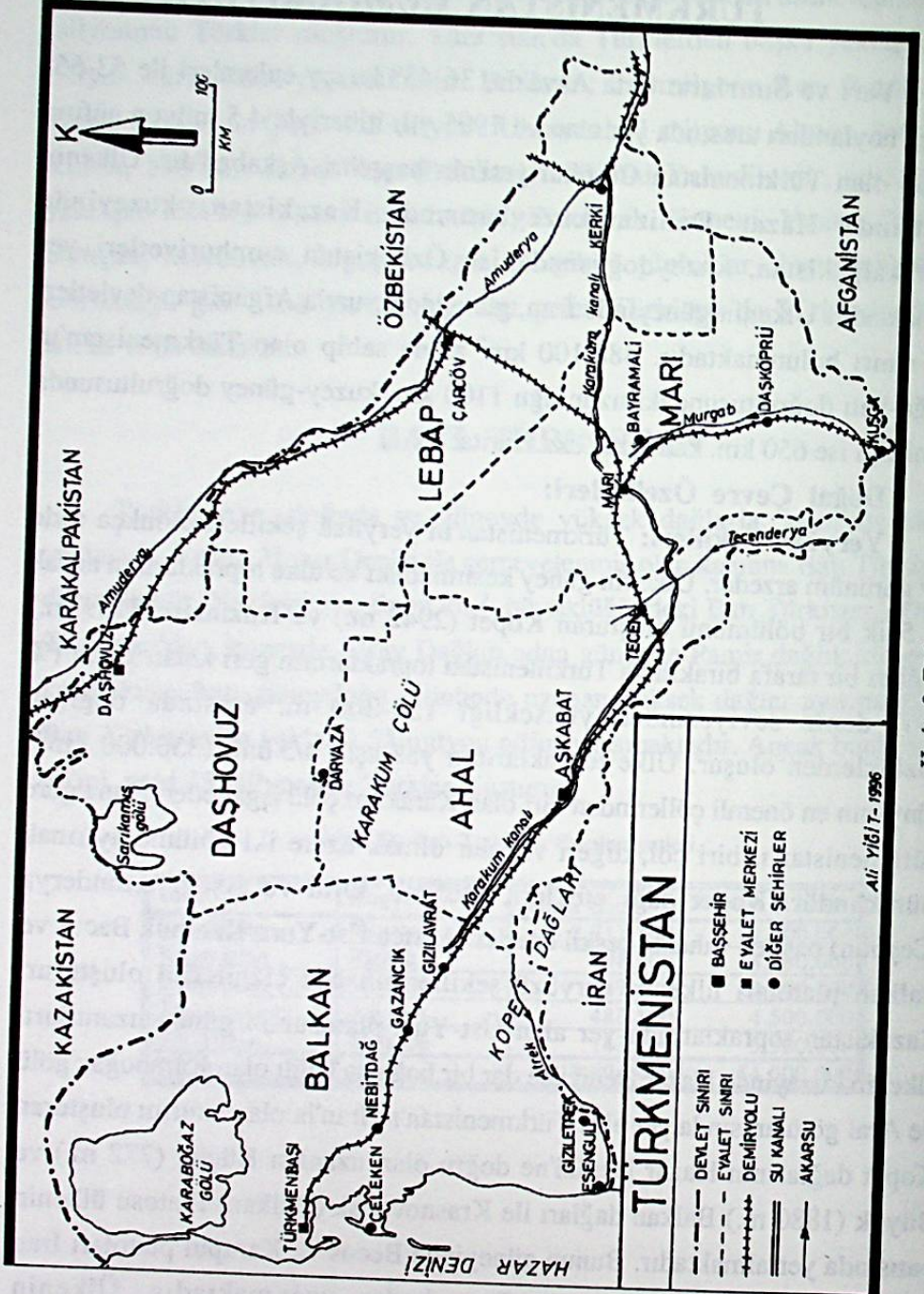

TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ

Yeri ve Sınırları: Orta Asya'da, 36-43° kuzey enlemleri ile 53-66° doğu boylamları arasında yer alan ve 1995 yılı itibariyle 4,5 milyon nüfusa sahip olan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin başşehri Aşkabad'dır. Ülkenin batısında Hazar Denizi, kuzeybatısında Kazakistan, kuzeyinde Karakalpakistan, kuzeydoğusunda ise Özbekistan cumhuriyetleri yer almaktadır. Ülkenin güneyinde İran, güneydoğusunda Afganistan devletleri ile sınırı bulunmaktadır. 488.100 km² alana sahip olan Türkmenistan'ın doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu 1100 km. kuzey-güney doğrultusunda genişliği ise 650 km. kadardır (bkz.Harita: 8).

Doğal Çevre Özellikleri:

Yeryüzü Şekilleri: Türkmenistan'ın yeryüzü şekilleri oldukça sade bir görünüm arzeder. Ülkenin güney kesimindeki ve ülke topraklarının ancak % 5'lik bir bölümünü oluşturan Kopet (2942 m.) ve Kuzintau (3139 m.) dağları bir tarafa bırakılırsa Türkmenistan topraklarının geri kalan kısmı (% 95'i) deniz seviyesinden yüksekliği 150-300 m. arasında değişen düzlüklerden oluşur. Ülke topraklarının yaklaşık 4/5'ünü (350.000 km²) dünyanın en önemli çöllerinden biri olan Karakum çölü işgal eder. Buna göre Türkmenistan'ı, biri çöl, diğeri vahalar olmak üzere iki bölüme ayırmak mümkündür. Kopet dağı etekleri, Murgab, Orta ve Aşağı Amuderya (Ceyhun) başlıca vahaları teşkil ederler. Ayrıca Üst-Yurt, Karapul, Bacus ve Balkan platoları ülkenin yeryüzü şekillerinin ana çizgilerini oluşturur. Kazakistan topraklarında yer alan Üst-Yurt platosunun güney uzantıları, ülkenin kuzeyinde Hazar Denizi'ne dar bir boğazla bağlı olan Karaboğaz gölü ile Aral gölü arasında yer alır. Türkmenistan'ın İran'la olan sınırını oluşturan Kopet dağlarının Hazar Denizi'ne doğru olan uzantısı Küçük (772 m.) ve Büyük (1880 m.) Balkan dağları ile Krasnovodsk (Balkan) Platosu ülkenin batısında yer almaktadır. Bunun güneyinde Becus ve Karapul platoları İran sınırını oluşturan Atrek ırmağına kadar uzanmaktadır. Ülkenin güneydoğusunda ise, Kuzintau sıradağları uzanmaktadır.

Harita 8: Türkmenistan

İklimi ve Su Durumu: Türkmenistan, Asya'nın iç kesimlerinde yer aldığı için tam bir kara iklimine sahiptir. Genellikle yazları sıcak ve kurak geçer, gece ve gündüz arasında büyük sıcaklık farklılıkları görülür. Ülkenin kuzeyinde yıllık ortalama sıcaklık 11-13°C, güneyinde ise 15-18°C civarındadır. Çok sıcak ve kurak geçen yaz aylarında sıcaklık bazen gölgede 50 °C'yi bulur. Temmuz ayı ortalaması 28-32°C (en yüksek 44-49°C) arasındadır. En soğuk ay olan Ocak ayı ortalaması ise 3-5°C arasındadır (en düşük -8 ile -21°C). Donlu gün sayısı ülkenin kuzeyinde yaklaşık 150 gün, güneyinde ise 75 gündür.

Türkmenistan yağış yönünden oldukça fakir bir ülkedir. Yağışların en çok olduğu ay Mayıs ayıdır ve genellikle dağlık alanlara ve platolara yağış düşer. Ülkenin kuzeybatısı (Üst-Yurt platosu) 80 mm. çöle yakın bölgeler 100-150 mm. ve güneybatıdaki platolar 200-300 mm. kadar yağış alır.

Yağış azlığı sebebiyle ülkede akarsuların sayısı oldukça azdır. Güneydeki dağlardan doğup Karakum çölünde kaybolan Murgab, Tecen Derya ve Hazar'a dökülen Atrek nehirleri ile Amuderya başlıca akarsuları oluştururlar. Ülkenin kuraklığını Tecen ve Murgab nehirleri ile Amuderya nehrinin % 20 suyunu alan ve 1100 km uzunluğundaki Karakum kanalının suları giderir. Bu üç nehirden Amuderya nehrinin suları Türkmenistan'a hayat vermektedir. Karakum kanalına yıllık ortalama 12 milyar m³ su alınmakta ise de buharlaşma nedeniyle bunun ancak 8.3 milyar m³'ü sulamada kullanılmaktadır.

Toprak ve Bitki Örtüsü: Türkmenistan arazisinin büyük bir kısmını kaplayan Karakum çölü, kuzeyde altta Miosen devrine ait marn ve killer ile bunların üzerinde yer alan grelerin bulunduğu taşlı bir plato görünümündedir. Bu kısımda kum nisbeten azdır. Güney kısmı ise gerçek bir çöl sahası olup tamamen kumlarla kaplıdır. Ayrıca Kopet dağının eteğiyle Karakum çölü arasında kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan dar bir lös şeridi vardır. Burada lösün kalınlığı 3-4 m.yi geçmektedir. Lösler bilhassa sulanan kısımlarda zirai önemi yüksek topraklardır. Ancak ülke topraklarının 1/4'ünde ve tarım yapılan toprakların hemen tamamında tuzluluk problemi vardır.

Türkmenistan'ın doğal bitki örtüsünü, kısa boylu otlar ile odunsu

çalılıklardan oluşan çöl bitkileri oluşturmaktadır.

İdarî Yapı ve Nüfus Özellikleri:

Türkmenistan topraklarında Ruslar ilk kez 1891'de Trans-Hazar oblastını oluşturmuşlardır. Bu yönetim birimi 1899'da Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanmıştır. 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra çıkan ayaklanmalar nedeniyle çıkan iç savaşı 1920'de Rusların bastırmasından sonra 1921'de Trans-Hazar oblastı Türkmenistan oblastı adını almış ve 1924 yılında yapılan idarî düzenleme ile Türkmenistan SSC adıyla bugünkü idarî yapısı oluşturulmuş ve bağımsızlığına kavuştuğu 27 Ekim 1991 tarihinde de bu yapı korunmuştur. Ülke; Ahal, Balkan, Mari, Lebap ve Daşhovuz olmak üzere beş eyalete ayrılmış bulunmaktadır. Ayrıca Türkmenistan'da 21 rayon (küçük bölge= ilçe) ve 14 şehir bulunmaktadır. Önemli şehirleri ve nüfusları; başşehir Aşkabad (500 bin), Çarçöv (170 bin), Merv (Mari) (80 bin), Daşhovuz (75 bin), Türkmenbaşı (Krasnovodsk) (70 bin), Nebitdağ (70 bin), Kerki (23 bin), Çeleken (20 bin)'dir.

Tablo 29: Türkmenistan'ın eyaletlerinin alanları ve 1993 yılı nüfusları.

Eyalet Adı	Merkezi	Alanı (km ²)	Nüfusu (1993)
AHAL	AŞKABAT	95,400	1,142,600
BALKAN (Krasnovodsk)	Türkmenbaşı	138,500	391,300
MARI (Merv)	Merv	86,800	972,300
DAŞHOVUZ (Taşauz)	Daşhovuz	73,600	861,600
LEBAP (Çarçöv)	Çarçöv	93,600	886,200
TOPLAM		487,900	4,254,000

Türkmenistan Cumhuriyeti'nin 1995 yılı itibariyle nüfusunun 4,5 milyona ulaştığı sanılmaktadır. Bu 4.5 milyonluk nüfusun 3.250.000'i Türklere, 1.250.000'i de diğer etnik gruplara aittir. Bu arada 1 milyon civarında Türkmen İran Horasanı'nda, 500 bine yakın Türkmen de kuzey Afganistan'da yaşamaktadır. Ayrıca Özbekistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan ve öteki BDT'da da 200 bin kadar Türkmen yaşamaktadır. Bugünkü Türkmenistan nüfusunun % 73'ünü Türkmenler, % 8'ini Ruslar, % 9'unu Özbekler, % 2.5'ünü Kazaklar, % 1'ini Ukraynalılar, % 1'ini Ermeniler ve % 5.4'ünü de diğer azınlıklar teşkil eder. Görüldüğü gibi

Türkmenler diğer Türk boylarıyla birlikte ülke nüfusunun % 86'sını oluşturmaktadırlar. Ancak başşehir Aşkabad'da Türkmen nüfusun oranı % 40'a düşmekte, Rus nüfusu ise % 35'e yükselmektedir.

Tablo 30: Türkmenistan'ın etnik yapısı

Topluluk	1979	(%)	1989	(%)
Türkmen	1,892.000	68.4	2,537.000	72.0
Rus	349.000	12.6	334.000	9.5
Özbek	234.000	8.5	317.000	9.0
Kazak	80.000	2.9	88.000	2.5
Tatar	40.000	1.5	39.000	1.1
Ukraynalı	37.000	1.3	36.000	1.0
Azeri	24.000	0.9	33.000	0.9
Ermeni	27.000	1.0	32.000	0.9
Beluci	19.000	0.7	28.000	0.8
Belarus	5.300	0.2	9.200	0.3
Lezgi	7.600	0.3	10.000	0.3
Fars	4.800	0.2	7.600	0.2
Başkurt	3.900	0.1	4.700	0.1
Kürt	3.500	0.1	4.400	0.1
Meplar	4.600	0.2	4.400	0.1
Diğerleri	33.000	1.1	39.000	1.2
TOPLAM	2,764.700	100	3,523.300	100

Türkmenistan nüfusunun % 45'i şehirlerde, % 55'i de kırsal kesimde yaşamaktadır. Nüfusun % 49.4'ü erkek, % 50.6'sı kadındır. Nüfusun % 46'ya yakını 15 yaşın altındadır. Bu durum nüfus artış hızının yüksekliğini göstermektedir. Nitekim 1970'de 2.159.000 olan ülke nüfusu 23 yılda iki kat büyüyerek 1993'de 4.254.000'e yükselmiştir. Türkmenistan'da 1992 yılında yıllık nüfus artış hızı % 1.17 olarak tesbit edilmiştir.

Türkmenistan topraklarının % 72'si yerleşmeye uygun olmayan çöl ve dağlık alanlardan oluşmaktadır. Bu nedenle nüfusun büyük bir kısmı Kopet dağı eteklerinde ve Amuderya nehri boyunda yoğunlaşmaktadır. Ülkenin ortasında yer alan Karakum çölü ile güneyindeki dağlık alanlar hemen tamamıyla nüfustan yoksundur.

Türkmenistan'da 1989 nüfus sayımına göre iktisaden faal nüfusun % 20'si sanayi ve inşaat sektöründe, % 41.1'i tarım ve orman sektöründe, % 7.1'i ulaştırma ve haberleşme sektöründe, % 6.3'ü ticaret, gıda servisleri, donatım ve rezerv işlerinde, %18.6'sı sağlık, sosyal güvenlik, eğitim, kültür,

sanat ve bilim sektöründe, % 2.5'i kamu idaresi, kredi ve sigortacılık sektöründe, % 4.4'ü de diğer (belediye hizmetleri, tamirat ve el sanatları) sektörlerde çalışmaktadır.

Ekonomik Kaynakları:

Tarım ve Hayvancılık: Türkmenistan topraklarının % 66,5'i (324.934 km²) çöl, % 5'i dağlık alanlardan oluşmaktadır. Böylece ülke topraklarının % 72'si tarım dışı kalmaktadır. Geri kalan % 28'lik alanın da (13,5 milyon ha.) ancak 1/10'i (1,324,200 ha.) başka bir deyişle ülke topraklarının ancak % 3'ünde tarım yapılabilir. Tarım yapılan topraklarının da % 45'i yani 640.000 ha. sulanmaktadır. Ülke nüfusunun yarısından fazlası kırsal kesimde yaşamakta, çalışan nüfusun % 41.1'i tarım kesiminde yer almakta ve milli gelirin yarıya yakını tarımdan sağlanmaktadır.

Türkmenistan, Özbekistan'dan sonra Orta Asya cumhuriyetleri içinde en çok pamuk üreten ülkedir. Pamuk, Murgap, Tecen ve Kopet dağı eteklerinde toplam 567.000 ha. ekilmektedir. 1992 yılı pamuk üretimi 1.340.900 tondur. Pamuktan sonra ikinci sırayı, başta buğday olmak üzere arpa, mısır ve pirinç gibi tahılların üretimi alır. Tahılların toplam ekim alanı 335.000 ha.dır. 1992 yılı toplam tahıl üretimi ise 954.700 tondur. Türkmenistan'ın tahıl ürünleri üretimi ancak kendisine yetmektedir. Ayrıca kavun-karpuz, meyankökü, bazı sebzeler, meyveler (bilhassa elma) ve üzüm yetiştirilen diğer ürünlerdir. Tarım alanlarının 291.000 ha.ında da yem bitkileri üretilmektedir.

Türkmenistan, diğer Türk cumhuriyetleri gibi, hayvancılık sahasında da oldukça ileri gitmiştir. Davar (6.3 milyon baş), sığır (1.1 milyon baş), kümes hayvanları (3.9 milyon adet) ve Hıristiyan halk için bir miktar da domuz (160 bin baş) yetiştirilmektedir. Dolayısıyla ülkede besicilik ve et ürünleri oldukça gelişmiştir. Karakul koyunlarının (4.2 milyon) derileri astragan kürkü olarak kullanıldığı için çok kıymetlidir ve Türkmenistan'ın önemli ihraç ürünlerinin başında gelmektedir.

Maden ve Enerji Kaynakları: Türkmenistan yeraltı kaynakları yönünden pek zengin bir ülke değildir. Ancak ülkede bol miktarda doğal gaz ve petrol bulunmaktadır. Ayrıca Karaboğaz gölünde sülfür, mineral tuzlar,

iyot ve sodyum sülfat, kükürt, potasyum, Gaurdak'da kurşun bulunmaktadır. Bilhassa petrol ve doğal gaz rezerv zenginliğinin Türkmenistan'ın yakın gelecekte ekonomik seviyesinin daha iyi olmasında önemli katkı sağlaması beklenmektedir. Ülkede petrol ve doğal gaz yatakları Çeleken yarımadasında, Nebit dağı, Kum dağı ve Okarem'de bulunmaktadır. Tahmini petrol rezervi 698 milyon ton ve doğal gaz rezervi ise 8.087 milyar m³'dür. Buradan elde edilen petrol borularla Türkmenbaşı rafinerisine nakledilmektedir. Bu bölgeden ve Karakum çölünde Darvaza ve Bayram Ali'de çıkarılan doğal gaz, Özbekistan'da Buhara'ya ve Kazakistan'da Ural'a sevkedilmektedir. 1990 yılında 5.642.000 ton petrol ve 87.3 milyar m³ doğal gaz üretilmiştir. Petrolün 220.000 tonu ve doğal gazın 75 milyar m³'ü ihraç edilmiştir.

Elektrik enerjisi Merv Gres, Türkmenbaşı, Nebitdağ ve Bezmein termik santrallerinde üretilmektedir. Türkmenistan elektrik enerjisi sıkıntısı çekmeyen bir ülkedir, yıllık üretim 14.9 milyar kWh'dir. 1990'da üretilen elektriğin 6.1 milyar kWh'ı Orta Asya enerjisi sistemine ve Afganistan'a ihraç edilmiştir.

Sanayi: Hayvancılığın gelişmesi hayvan ürünleri ile ilgili bir sanayi dalının oluşmasına sebep olmuştur. Halı, kilim, tekstil sanayisi oldukça gelişen Türkmenistan'da petrol rafinerileri, kimyasal madde üretimi, bitkisel yağ üretimi, azotlu gübre sanayi ve doğal gaz çıkarma sanayi oldukça gelişmiştir. Ülkede sanayi üretiminin sektörlere dağılımı (1990) şöyledir: % 41'i hafif sanayi, % 27'si enerji sektörü, %13'ü kimya sanayi, % 14'ü gıda sanayi, % 6'si inşaat malzemeleri sanayi.

Ülkede Türkmenbaşı ve Çarçöv'da olmak üzere iki büyük rafineri bulunmaktadır. Bunlardan Türkmenbaşı rafinerisi 1950 yılında kurulmuş olup yerli petrolü işlemektedir. Kapasitesi 5.5 milyon ton/yıl olan bu rafineride kullanılan teknoloji oldukça eskidir ve verimsiz çalışmaktadır. Diğer rafineri ise 1991'de işletmeye açılmıştır. Kurulu kapasitesi 6 milyon ton/yıl olan rafineri şu anda 2.2 milyon ton üretim yapmaktadır ve ithal petrolü işlemektedir. Doğal gaz işleyerek polietan üretecek olan bir tesis yeni işletmeye açılmıştır. Ayrıca sıvılaştırılmış doğal gaz üretimine yönelik projeler de vardır. Ülkede çıkarılan diğer mineralleri işleyen kimya tesisleri oldukça

moderndir. Suni gübre, sülfürik asit, amonyak, deterjan ve diğer kimyasal madde üretim tesisleriyle birlikte petrol işleme ve elektrik üretimine yönelik büyük kapasiteli tesislerin sayısı 38'dir.

Türkmenistan'da 61 tane tekstil fabrikası bulunmaktadır. 1990 yılında 47 milyon m² pamuklu dokuma, 28 milyon m² ipekli dokuma ve 6.9 milyon m² yünlü dokuma üretilmiştir. Tekstil sanayi toplam sanayi üretiminin 1/3'ini oluşturmaktadır.

Türkmenistan'ın en büyük sıkıntısı ürettiği bu malları dış pazarda satma imkânı bulamayışıdır. Türkiye üzerinden doğal gazını pazarlamayı ümit eden Türkmenistan kısa zamanda bu ekonomik dar boğazdan kurtulacaktır.

Ulaşım: Türkmenistan yeterli derecede gelişmiş bir ulaşım sistemine sahiptir. Demiryolları, karayolları, havayolları ve su yolları ülkenin ulaşım ihtiyacını karşılayacak düzeydedir. Toplam 2.138 km uzunluğunda demiryolu ağına sahip olan Türkmenistan'da ana demiryolu hattı, Türkmenbaşı-Çarçöv arasında ülkenin batı bölgeleri ile doğu bölgelerini birbirine bağlamaktadır. Türkmenistan'ın diğer Türk ülkeleri ve Afganistan ile de demiryolu bağlantısı bulunmaktadır. Ayrıca İran'la ortak Senekka-Meşhed demiryolu yapımı sürdürülmektedir.

Türkmenistan'ın 21.400 km uzunluğunda olan karayolu ağının 17.100 km'si asfaltla kaplıdır. Otoyol uzunluğu 150 km'dir ve 500 km'lik Aşkabat-Daşhovuz otoyolu inşa halindedir. En önemli liman şehri Türkmenbaşı'dır. Türkmenbaşı-Bakü arasında yük ve yolcu taşımacılığı gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Alaja, Pruchal, Bektash gibi küçük iskele ve limanlardan da yük taşımacılığı yapılabilmektedir. Nehir taşımacılığı orta ve aşağı Amuderya'da ve Karakum kanalının Amuderya ile Merv arasındaki kısmında yapılmaktadır. Hava ulaşımı önemli BDT şehirleriyle mevcuttur. Aşkabat uluslararası havaalanı ise 1994'de hizmete açılmıştır.

Ticaret: Türkmenistan 1994'de 60 ülkeye ihracat yapmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır; Ukrayna (% 28.9), Kazakistan (% 13.1), Gürcistan (% 9.7), Türkiye (% 3.7), İsviçre (% 2.1), İtalya (% 1.7), ABD (% 1.6) ve Almanya (% 1.6). Türkmenistan'ın başlıca ihraç ürünleri; pamuk (60 bin ton), doğal gaz (75 milyar m³), petrol (220 bin ton), sülfür (20 bin ton), halı

(20 bin m²), meyan kökü (1300 ton) ve astragan kürkü (20 bin adet)'dür.

İthalat ise 72 ülke ile gerçekleştirmiştir. İthalat yaptığı ülkeler şunlardır: Ukrayna (% 16.8), Türkiye (% 16), Rusya (% 10), İran (% 4.9), Almanya (% 4.1), İtalya (% 3.8), ABD (% 3.7). İthal ettiği başlıca ürünler ise; makine, taşıt, kömür, kağıt, kereste, gıda ve demir-çelik ürünleridir. Ticaretin büyük kısmı BDT ile yapılmaktadır, diğer ülkelerle olan ticari bağlantı günden güne geliştirilmeye çalışılmaktadır.

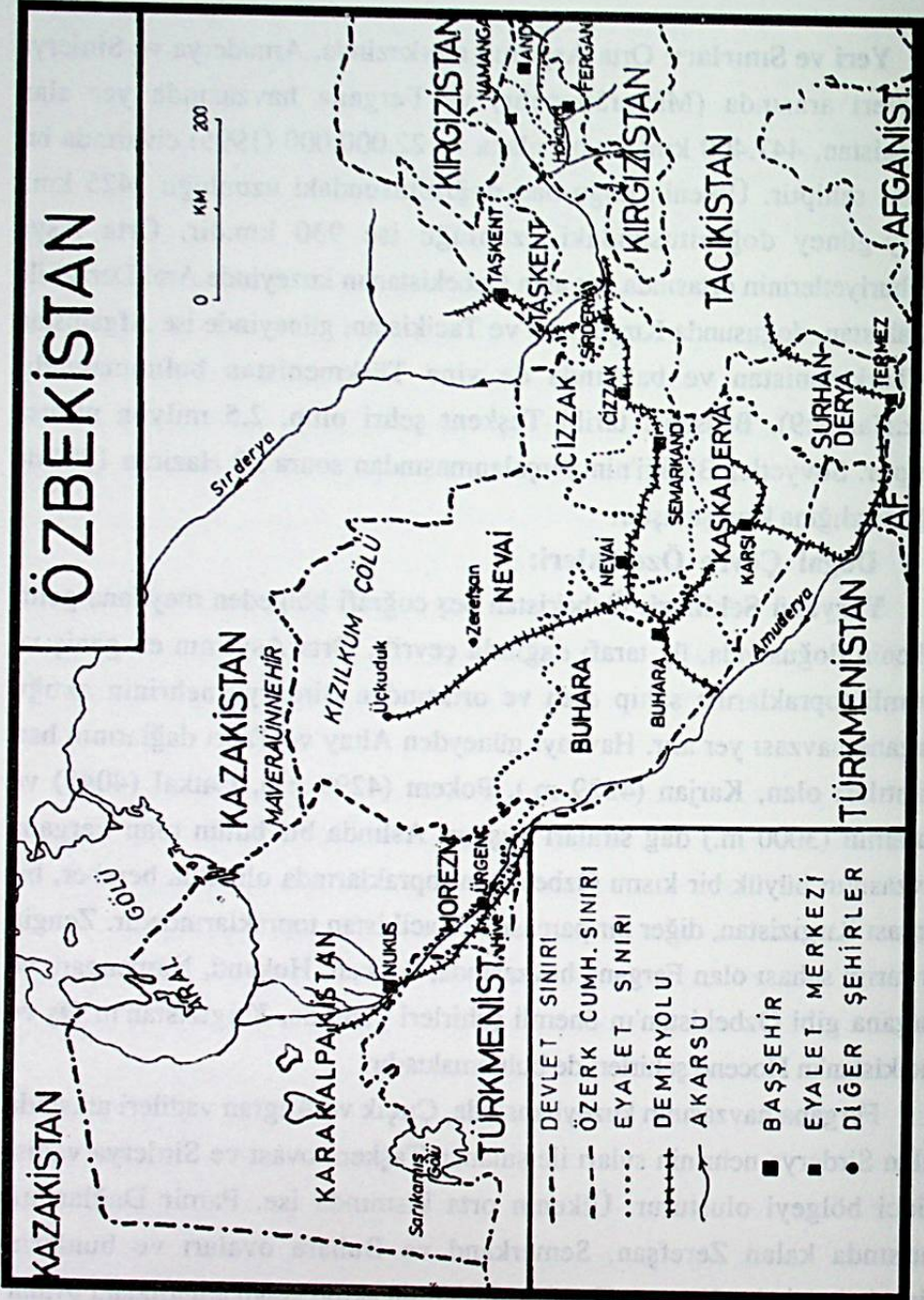
ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

Yeri ve Sınırları: Orta Asya'nın merkezinde, Amuderya ve Sirderya nehirleri arasında (Mâverâünnehr) ve Fergana havzasında yer alan Özbekistan, 447.400 km²'lik bir alana ve 22.000.000 (1995) civarında bir nüfusa sahiptir. Ülkenin doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu 1425 km., kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu ise 930 km.dir. Orta Asya cumhuriyetlerinin ortasında yer alan Özbekistan'ın kuzeyinde Aral Denizi ile Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyinde ise Afganistan ve Türkmenistan ve batısında da yine Türkmenistan bulunmaktadır (bkz.Harita:9). Başşehri tarihi Taşkent şehri olup, 2.5 milyon nüfusa sahiptir. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra 20 Haziran 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur.

Doğal Çevre Özellikleri:

Yeryüzü Şekilleri: Özbekistan beş coğrafi bölgeden meydana gelir. Ülkenin doğusunda, üç tarafı dağlarla çevrili, Orta Asya'nın en geniş ve verimli topraklarına sahip olan ve ortasından Sirderya nehrinin aktığı, Fergana havzası yer alır. Havzayı güneyden Altay ve Tanrı dağlarının batı uzantıları olan, Karjan (4229 m.), Pokem (4299 m.), Çatkal (4045) ve Kuramin (3000 m.) dağ sıraları kuşatır. Aslında bir bütün olan Fergana havzasının büyük bir kısmı Özbekistan topraklarında olmakla beraber, bir parçası Kırgızistan, diğer bir parçası da Tacikistan topraklarındadır. Zengin bir tarım sahası olan Fergana havzasında, Adican, Hokand, Namengan, ve Fergana gibi Özbekistan'ın önemli şehirleri yanında, Kırgızistan'ın Oş ve Tacikistan'ın Hocend şehirleri de bulunmaktadır.

Fergana havzasının kuzeybatısında, Çırçık ve Angran vadileri arasında kalan Sirderya nehrinin suları ile sulanan Taşkent ovası ve Sirderya vadisi ikinci bölgeyi oluşturur. Ülkenin orta kısmında ise, Pamir Dağlarının batısında kalan Zerefşan, Semerkand ve Buhara ovaları ve bunların güneyinde içinden Karşı ve Tirmiz nehirlerinin aktığı kendi adlarındaki ovalar üçüncü bölgeyi oluşturur.

Harita 9: Özbekistan

Ülkenin batısını ise, Amuderya vadisinin kuzeyindeki 300.000 km²'lik alan kaplayan Kızılkum çölü dördüncü bölgeyi, ülkenin kuzeybatı kesminde Aral gölü çevresinde yer alan, Turan Ovası, Üst-Yurt platosu ve Amuderya deltası ise, beşinci bölgeyi oluşturur.

İklimi ve Su Durumu: Tipik bir kara iklimine sahip olan Özbekistan'da yazlar oldukça kurak ve sıcak geçer. Temmuz ve ağustos aylarında gündüzleri sıcaklık 40 ile 50 °C arasında değişir. Akşamları ise nisbeten düşer ve 10 ile 20 °C arasında değişir. Kışın ise sıcaklık oldukça düşüktür. En soğuk ay olan ocakda sıcaklığın gündüz +10 ile -10 arasında değiştiği görülür. Yıllık ortalama yağış miktarı 200-350 mm. civarındadır. Kızılkum çölünde 100 mm.nin altına düşen yağış miktarı doğuya doğru gidildikçe artar. Taşkent'in yıllık yağış miktarı 374 mm.dir. Dağlık sahalarda nisbeten daha yüksek olan yağış miktarı Tanrı dağlarının eteklerinde 800 mm.ye kadar yükselir. Yağışın % 76'sı kış ve ilkbaharda düşer.

Yağış miktarının az olmasına karşılık, ülkede sulama ihtiyacı irili ufaklı 600 kadar olan akarsular vasıtasıyla giderilir. Ülkenin en önemli akarsuları, Amuderya, Sirderya, Çirçik, Şerabad, Zerefşan ve Karaderya'dır. Ülkede birçok sulama kanalı inşaa edilmiştir. Bilhassa Amuderya ve Sirderya nehirleri üzerinde inşa edilen barajlar vasıtasıyla sulama işinde azami kolaylık sağlanır. Ülkede sulama amacıyla 20'den fazla baraj yapılmıştır. En büyük baraj 1956'da Sirderya nehri üzerinde kurulmuş olan ve 513 km² alana sahip olan Kayrakum Barajı'dır. Diğer önemli barajları; Tuyamumin, Çorvok, Adican, Üçkızıl ve Karakum barajlarıdır. Özbekistan'daki sulama kanallarının toplam uzunluğu 171 bin km.yi geçmektedir. Bunların en önemlileri; 279 km uzunluğundaki Fergana kanalı, 108 km uzunluğundaki Kuzey Fergana kanalı ve 93 km uzunluğundaki Amuderya-Buhara kanalıdır. Sözkonusu barajlar ve kanallar sayesinde 3.600.000 ha. tarım alanı sulanmaktadır. Buna rağmen, Aral gölünden güneye doğru uzanan çöl sahanın sulanması mümkün olmamaktadır. Ayrıca Amuderya ve Sirderya nehirlerinden aşırı su alınması sonucunda Aral gölü yıldan yıla kurumaktadır. Göl sularının çekilmesi yanında tarım alanında kullanılan ilaçların da göl çanağında birikmeye başlamasıyla burada büyük bir çevre felaketi yaşanmaktadır. Aral gölünün

kıyı çizgisi yılda ortalama 8 m. kadar gerilemektedir. Göl çevresinde bugüne kadar 14.000 km² alan karalaşmıştır.

Özbekistan'ın Turan Ovası ve Kızılkum çölü, çöl ve bozkır bitkileriyle kaplıdır. Dağlık ve tepelik alanlarda az da olsa ormanlık alanlar bulunmaktadır. Ormanların alanı ülke yüzölçümünün ancak % 1.2'si kadardır.

İdarî Yapısı: Özbekistan Cumhuriyeti'nin 2.5 milyon nüfusu ile en büyük şehri olan Taşkent aynı zamanda ülkenin de başşehridir. Ülkenin eski başşehri olan Semerkand (500.000), Buhara (350.000), Andican (300.000), Fergana (270.000), Hokand (200.000), Nukus (150.000), Nevai (110.000), Namangan, Ürgenç ve Hive şehirleri diğer büyük yerleşim merkezlerini oluştururlar. Özbekistan idarî yönden 12 vilayete (eyalet) ayrılmış durumdadır. Bunlar: Andican, Buhara, Cizak, Kaşkadar, Namangan, Semerkand, Surhandar, Sırdarya, Taşkent, Harezmi, Fergana ve Nevaî (Navoi)'dir (Tablo: 31). Ayrıca Özbekistan'da, 156 ilçe, 123 şehir, 104 kasaba ve 1245 köy vardır.

Tablo 31: Özbekistan'ın idarî bölümleri

Eyemat Adı	Merkezi	Alanı (km ²)	Nüfusu (1991)
KARAKALPAK M.C.	Nukus	164,900	1,274,000
Andican	Andican	4,200	1,795,000
Buhara	Buhara	39,400	1,166,000
Cizzak	Cizzak	20,500	780,000
Kaşkaderya	Karşi	28,400	1,698,000
Navoi	Navoi	110,800	683,000
Namangan	Namangan	7,900	1,588,000
Semerkand	Semerkand	16,400	2,226,000
Surhanderya	Termez	20,800	1,336,000
Sirderya	Gulistan	5,100	580,000
Taşkent	Taşkent	15,600	4,298,000
Fergana	Fergana	7,100	2,226,000
Horezm	Ürgenç	6,300	1,068,000
TOPLAM		447,400	20,718,000

Özbekistan içinde bir özerk cumhuriyet olan *Karakalpakistan*, aslında Kazaklara yakın olan Karakalpak Türk boyunun yaşadığı bir idarî bölgedir. Karakalpakistan 1925 yılında Kazak SSC.'nin bir özerk bölgesiyken

20.7.1930'da Rusya SSC.'ne devredilmiş, 20.3.1932'de Karakalpak Özerk SSC. statüsünü kazandı ve Aralık 1936'da da Özbekistan'a dahil edilmiştir.

Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 165.000 km² olup, başşehri Nukus'tur. 1989 nüfus sayımına göre 1.212.207 olan toplam nüfusun 388.614'ünü oluşturan Karakalpaklar kendi ülkelerinin nüfusunun ancak % 32'sini oluştururlar. Toplam nüfusları 411.187 olan Karakalpakların % 92'si kendi ülkelerinde yaşarlar (Tablo: 32). Bu durum Karakalpaklar adına kurulmuş olan bu cumhuriyetin suni bir kuruluş olduğunu gösterir. Karakalpakistan ileride Kazakistan ile Özbekistan arasında bir sürtüşme konusu olacağına benzemektedir.

Tablo 32: Karakalpakistan'ın etnik yapısı

Topluluk	1979	(%)	1989	(%)
Özbek	284.422	31.5	397.388	32.8
Karakalpak	280.968	31.1	388.614	32.1
Kazak	243.312	27.0	318.611	26.3
Türkmen	48.427	5.4	60.244	5.0
Rus	28.422	3.1	19.846	1.6
Koreli	8.078	0.9	9.143	0.8
Tatar	7.611	0.8	7.766	0.6
Başkurt	0.919	0.1	1.090	0.1
Diğerleri	0.658	0.1	9.505	0.8
TOPLAM	902.817	100.0	1,212.207	100.0

Nüfus Özellikleri: Bugün 22 milyonu geçen Özbekistan Cumhuriyetinin nüfusunun % 88'ini Türkler oluşturmaktadır. % 12'sini Ruslar, Ukraynalılar, Koreliler ve Yahudiler oluşturmaktadır. Özbek Türklerinin kendi nüfusları ise % 72'yi oluşturur. Kazak, Kırgız, Tatar, Türkmen, Karakalpak ve Tacikler ise nüfusun % 16'sını meydana getirmektedirler. Bu kardeş kavimlerin nüfusu ile birlikte Özbek Türkleri ülkelerinde etnik yönden rahat bir ortam oluşturmaktadırlar (Tablo: 33).

Km²'ye 46 kişi nüfus yoğunluğu olan Özbekistan'da, nüfusun dağılımına bakıldığında ülke alanının sadece % 4.3'ünü oluşturan Fergana havzasında nüfusun % 27'sinin yaşamakta olduğu dikkati çeker. Fergana havzasında nüfus yoğunluğu km²'ye 313 kişidir. Ülke alanının % 4.6'sını

oluşturan Taşkent Ovası ve çevresinde ise, ülke nüfusunun % 23.5'i yaşamaktadır. Yani ülkenin doğusunda yer alan ve ülke topraklarının % 9'unu oluşturan Fergana ve Taşkent ovaları, ülke nüfusunun % 50'sinden fazlasını barındırmaktadır. Buna karşılık, ülkenin orta kısmında yer alan Zereşan, Semerkand, Karşı ve Tirmiz ovaları ve çevresinde ise, nüfus yoğunluğu 65 km²/kişi, büyük bir kısmı Kızılkum çölü ile Turan Ovası ve Üstyurt platosundan oluşan ülkenin batı kısmında ise nüfus yoğunluğu km²'ye 10 kişiyi bile bulmamaktadır. Batıda sadece, Amuderya kenarında dar bir şerit halinde uzanan Horezm eyaletinde nüfus yoğunluğu 170 kişidir.

Tablo 33: Özbekistan'ın etnik yapısı

Topluluklar	1979	(%)	1989	(%)
Özbek	10,569.007	68.7	14,123.626	71.3
Rus	1,665.658	10.8	1,652.179	8.3
Tacik	594.627	3.9	931.547	4.7
Kazak	620.136	4.0	808.090	4.1
Tatar	531.205	3.5	467.676	2.4
Karakalpak	297.788	1.9	411.187	2.1
Kırım Tatarı	117.559	0.8	188.365	1.0
Koreli	163.062	1.1	182.446	0.9
Kırgız	142.182	0.9	174.899	0.9
Ukraynalı	113.826	0.7	154.105	0.8
Türkmen	92.285	0.6	122.566	0.6
Meshet Türkü	48.726	0.3	106.240	0.5
Yahudi	73.920	0.5	65.369	0.3
Azeri	59.779	0.4	44.393	0.2
Uygur	29.104	0.2	35.751	0.2
Başkurt	25.879	0.2	34.766	0.2
Orta Asya Yah.	25.643	0.2	28.289	0.1
Çuvaş	9.389	0.1	10.087	0.1
Diğer Türklər	1.716	0.0	2.915	0.0
Diğerleri	207.816	1.4	263.581	1.3
TOPLAM	15,389.307	100	19,808.077	100

Ekonomik Kaynakları:

Tarım ve Hayvancılık: Özbekistan'da büyük bir bölümü Amuderya ve Sirderya nehirlerinin vadileri ile Fergana havzasında yer alan 4.5 milyon ha. tarım arazisi bulunmaktadır. Orta Asya Türk cumhuriyetleri içinde toprakları en çok sulanan cumhuriyetlerden biri de Özbekistan'dır. Amuderya, Sirderya, Karşı ve Tirmiz nehirlerinin suları ile 4 milyon ha. arazisi sulanabilmektedir. Sulama kanallarının uzunluğu 171 bin km.dir ve 44

barajın toplam su hacmi 14 milyar m³tür.

Tarıma dayalı bir ekonomik yapısı bulunan Özbekistan'da, çalışan nüfusun % 30'u tarım sektöründe yer almakta ve milli gelirin % 75'i tarımdan sağlanmaktadır. Özbekistan, pamuk ve ipek kozası üretiminde dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Meyve, sebze ve üzüm üretiminde ise BDT içinde birinci sırada bulunmaktadır. BDT'nun meyve üretiminin % 40'ını, ipek kozasının % 64'ünü, kenevirin % 100'üne yakını ve buğdayın % 9'unu Özbekistan üretmektedir. Ayrıca, çeltik ve yonca üretiminde de önemli bir yere sahiptir.

Özbekistan'da yetişen kaliteli pamuk, daha önceki devirlerde de sömürgeci devletlerin dikkatini çekmiştir. XIX. asrın başlarından itibaren Türkistan'da başlayan Rus-İngiliz rekabetinin en önemli sebeplerinden birini pamuk oluşturmuştur. Nitekim, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın Orta Asya'da ilerlemesi ve Türkistan devletini işgal etmesinde bu bölgede yetişen kaliteli pamuğun büyük etkisi olmuştur.

Özbekistan'ın tarımsal üretiminin yaklaşık % 40'ını oluşturan pamuğun 1992 yılı üretim miktarı 4.127.000 tondur. Üretilen pamuğun 3/4'ü dış ülkelere ihraç edilmektedir. Geri kalan kısmı ise Özbekistan'da işlenmektedir. Ne var ki, Sovyet döneminde daha çok pamuk üretebilmek için her türlü imkâna baş vurulmuş ve hatta Aral gölünün suları da bu maksatla kullanılmış, bu da Aral'ın sularının azalmasına sebep olmuştur. Su azalmasına ilâveten, aşırı sunî gübre ve tarımsal ilaç kullanımı halkın sağlığını ciddi olarak tehdit etmeye başlamıştır. Özbekistan'ın verimli topraklarında yetiştirilen diğer ürünlere gelince: 1992 yılında 1.537.500 ha. ekilen tahıldan (pirinç, mısır, buğday, arpa) 2.257.200 ton ürün elde edilmiştir. Ayrıca 3.494.300 ton çeşitli sebze ve 205.000 ha. olan meyve bahçelerinden 701.500 ton meyve ile 108.000 ha. kaplayan bağ alanlarından 439.100 ton üzüm elde edilmiştir.

Özbekistan'da, hayvancılık da önemli bir ekonomik faaliyet durumundadır. Hayvancılığın en önemli dalı Karakul koyunu yetiştiriciliği ve ipek böcekçiliğidir. 200 milyon ha. merası bulunan Özbekistan'da 1992'de 10.110.000 baş koyun varlığının yarısından fazlasını (5.246.000 baş) yünleri ile kıymetli olan "Karakul" koyunu oluşturmaktadır ki, yılda 1.603.800 adet

astragan kürk yapımında kullanılan Karakul koyunu derisi elde edilmektedir. Bunun önemli bir kısmı ihraç edilir. Ayrıca, 5 milyondan fazla sığır, 1 milyona yakın keçi ve 400 bine yakın da domuz ve 113.000 baş at yetiştirilmektedir.

Maden ve Enerji Kaynakları: Özbekistan yerüstü olduğu kadar yeraltı zenginlikleri de olan bir Türk ülkesidir. Ülkede Gazlı, Çarcak ve Mübarek'te doğal gaz, Fergana vadisi ve aşağı Surhan Derya'da petrol, Angran'da kömür, Almalık ve Koytaş'da bakır, çinko, kurşun, molibden ve Muruntau'da altın çıkarılmaktadır.

Ülkenin en önemli yeraltı zenginliği doğal gazdır. Komşu cumhuriyetlere bağlanan boru hatlarına ek olarak, Buhara'dan Urallara kadar uzanan doğal gaz boru hattı ile Avrupa'ya ihracat gerçekleştirilmektedir. Gazlı, Çarcak ve Mübarek'teki doğal gaz yataklarından 1993 yılında 45 milyar m³ gaz çıkarılmıştır. Ayrıca, devamlı artan miktarlarda (1992'de 3.3 milyon ton) Fergana vadisi ile Surhan Derya'dan petrol çıkarımı gerçekleştirilmektedir. Ancak Özbekistan'ın çıkardığı petrol kendi ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bu nedenle petrol ithal etmek zorundadır. Angran'da çıkarılan kömür miktarı ise 1992'de 4.7 milyon tondur. Angren kömür yataklarından kömürün yanı sıra yılda yaklaşık 7 milyon ton kaolin de elde edilmektedir. Ayrıca, Almalık'da bulunan bakır rezervleri yaklaşık 800 milyon ton olarak tahmin edilmektedir. Yıllık bakır üretimi 23 milyon tondur. Zereşan vadisinin Muruntau bölgesinde tesbit edilen zengin altın yataklarından yıllık üretimin 75-80 ton kadar olduğu sanılmaktadır, bu miktar Özbekistan'ı dünyanın en önemli altın üreticisi ülkelerinden biri yapmaktadır. Kızılkum çölünde Üçkuduk'ta tesbit edilen uranyum cevherinin yıllık üretim miktarının 5 milyon ton olduğu sanılmaktadır.

Özbekistan'ın Pamir dağları eteklerinde ve bazı akarsular üzerinde hidroelektrik santralleri bulunmaktadır. 1992 yılı elektrik enerjisi üretimi 51 milyar kWh'dır.

Sanayi: Özbekistan'ın BDT sanayi üretimindeki payı % 34'dür. Ülkede irili ufaklı 2000 kadar sanayi tesisi bulunmaktadır. Bunların 900 kadarı büyük sanayi tesisidir. Sanayi tesisleri Taşkent, Semerkand, Buhara

ve Fergana bölgelerinde toplanmıştır.

Özbekistan'da daha çok tarıma yönelik bir sanayinin geliştiği dikkati çeker. Bilhassa Sovyet döneminde, ekilebilen arazilerin büyük bir kısmının pamuk üretimine ayrılmış olması, Özbekistan'ı tarıma dayalı bir endüstrileşmeye sevk etmiştir. Ülkede kurulan fabrikaların ve imalathanelerin önemli bir kısmı traktör, tarım makinaları, pamuk toplama ve işleme makinaları, motor, doğal gaz ve petrol çıkartma aletleri yapmaktadır.

Petrokimya sanayi de, ülke sanayisinde ağırlıklı bir yere sahiptir. Petrokimya sanayi Fergana, Nevai, Hokand, Nemengan ve Adican'da toplanmıştır. Ayrıca gıda sanayine yönelik Taşkent, Buhara ve Margelan'da fabrikalar bulunmaktadır. Bunlara ilaveten hayvan ürünleri işleyen sanayi kölları ve özellikle halıcılık da oldukça gelişmiştir.

Ulaşım: Orta Asya'nın merkezi kısmında yer alan Özbekistan Orta Asya hava ve kara yolu sisteminin kavşak noktasındadır. Tarihi İpek Yolu güzergahı üzerinde yer alan Özbekistan'ın komşu ülkelere göre daha gelişkin bir ulaşım sistemi mevcuttur. Ülkede 6.700 km.lik demiryolu ağı bulunmaktadır. Ancak, modern ve elektrikli trenyolu ile bağlanan Taşkent, Semerkand ve Buhara'nın dışındaki demiryolları bakımsız durumdadır. Toplam 69.300 km. uzunluğundaki karayolları ağı da her yerde aynı özelliğe sahip değildir, özellikle ülkeyi diğer Orta Asya cumhuriyetlerine bağlayan yollar kötü durumdadır.

Ticaret: Özbekistan'ın başlıca ihraç maddeleri, ham ve işlenmiş pamuk, doğalgaz, altın, ipekli dokuma, astragan kürk ve çeşitli tarım aletleridir. İthalatı ise, taşıt, kimya ürünleri, çeşitli tüketim ürünleri ve bazı gıda ürünleridir. Ülkenin ticari ilişkileri büyük ölçüde BDT'yladır.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

Yeri ve Sınırları: Kazakistan, Orta Asya'nın geniş bozkırları ile eski Türk anayurdu Altay'lara kadar uzanan geniş bir saha üzerine kurulmuş Türk Cumhuriyeti'dir. Kuzey ve kuzeybatıdan Rusya, doğudan Doğu Türkistan, güneyden Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyeti ile çevrilidir (bkz.Harita: 10).

Kazakistan, batıdan doğuya doğru İdil (Volga) nehrinin aşağı mecrası ve Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarından Doğu Türkistan'a kadar 2.500 km. uzunluğunda ve kuzeyden güneye doğru yaklaşık 1700 km. genişliğindedir ve 2.717.300 km²'lik bir alanı kaplar. Bu geniş topraklar üzerinde 1995 yılı itibariyle yaklaşık 18 milyona nüfus barınmaktadır. Ülkenin başşehri 1.300.000 nüfuslu Almatı'dır.

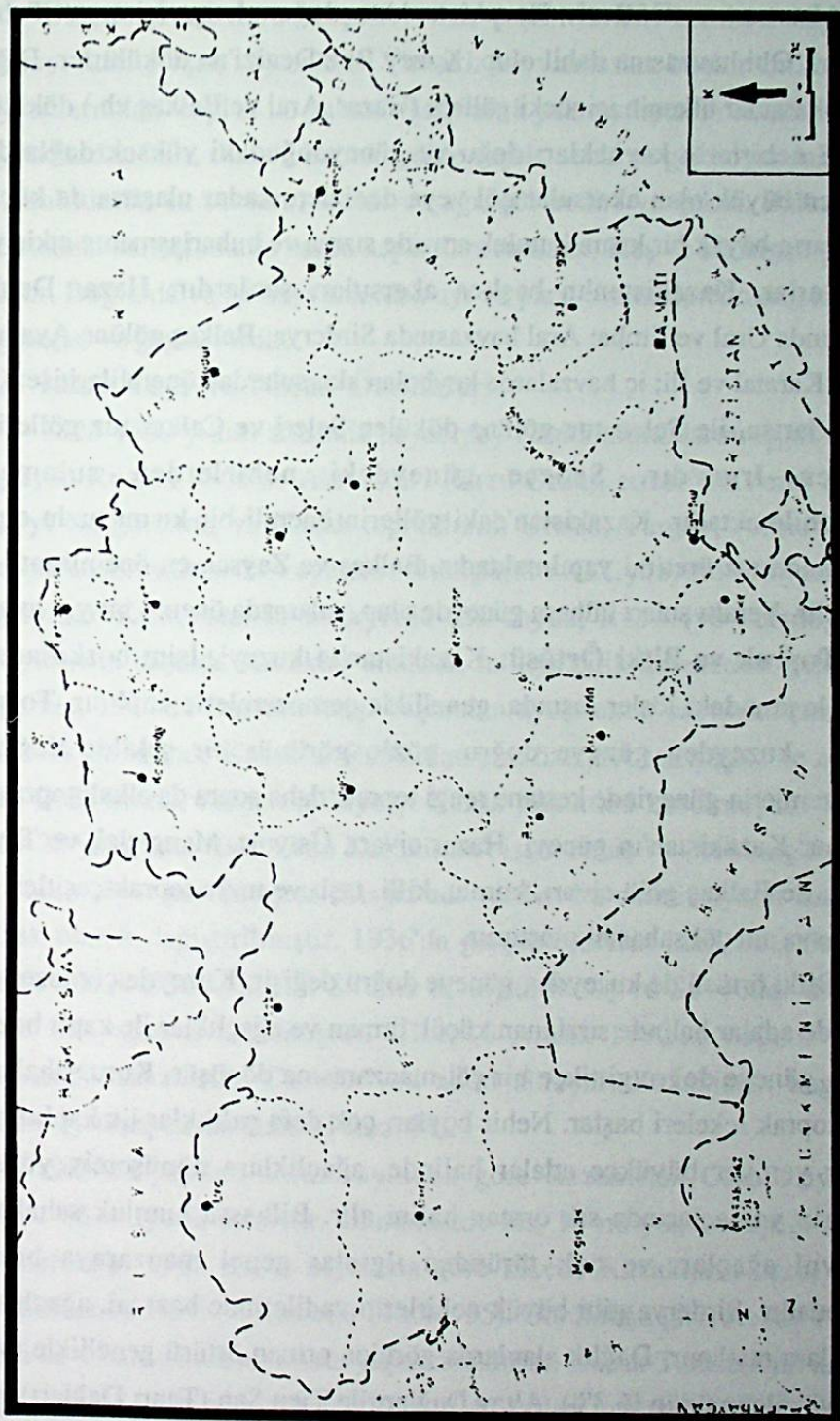
Doğal Çevre Özellikleri:

Yeryüzü Şekilleri: Ülkenin doğu ve güneydoğusundaki dağlık alan bir tarafa bırakılacak olursa, Kazakistan'ın büyük kısmı ova ve platolardan meydana gelmektedir. Ülkenin 1/3'i düzlüklerle, 1/2'si tepelik ve platolarla, 1/5'i de dağlarla kaplıdır. Ülkenin en alçak bölgesini Hazar Denizi sahillerindeki kısımlar oluşturur. Hazar Denizi'nin güneybatısında, Aral ve Hazar arasında yüksek Üst-Yurt ve Mangışlak platoları bulunur. Mangışlak'ın kuzeyinde yüksekliği 556 m'ye ulaşan Kara-Tav ve Ak-Tav sırası bulunur. Kazakistan Ovası'nın orta kısmı, Turan Ovası'nın bir kısmını oluşturan kumluk sahadır. Turan Ovası'nın güneydoğusundaki Kara-Tav sırası Sirderya ile Çu nehri havzalarını birbirinden ayırır. Doğu Kazakistan Ovası daha yüksek olup, Balkaş yönünde alçalır ve güneydoğu yönünde Tien Şan (Tanrı Dağları veya Han Tengri)'a kadar uzanır. Balkaş'tan batıya doğru Bet-Pak-Dala (Bet-Pak platosu) ve Kızıl-Ray (1470 m), Karkalı (1340 m), Bayan Aul Dağları, Gökçe-Tav, Ulu-Tav gibi dağlar ile dalgalı arazi, geniş bir çember halinde, Kazakistan'ın doğu kısmını Batı Sibirya Ovası'ndan ayırır. Kazakistan'a dahil Batı Sibirya Ovası'nın güney kısmındaki çok sayıda ve çoğu tuzlu olan küçük göller yer almaktadır. İşim nehrinin her iki kıyısı

boyunca devam eden bozkır Batı Sibirya Ovası'na dahildir. Batıda oldukça geniş, düz bir arazi Kazakistan'ın dalgalı kısmını güney ovasından ayırır ve Batı Sibirya ile Turan Ovaları'nı birleştirir.

Kazakistan'ın doğu ve güneydoğu kısımlarını kaplayan dağ sıraları Altay, Tarbagatay ve Tien Şan (Han-Tengri) dağ sistemine dahildir. Kuzeyde Zaysan gölünden İrtiş nehrinin sağ kıyısını takip eden Altay'ın bir kısmı ile 3000 m yüksekliğinde, daimî kar ve buzullarla kaplı bulunan güney Altay sırtları Kazakistan'a dahildir. Zaysan'dan güneye doğru uzanan Tarbagatay Dağları doğuda Savur (Mus-Tav; 3750 m) ile birleşir ve Kazakistan ile Doğu Türkistan arasında sınırı oluşturur. Tien Şan (Han Tegri) silsilesinin küçük bir kısmı Kazakistan'a dahil olup, bunun kuzey kısmını oluşturan Yedi Su Ala-Tavı birbirine paralel sıralar halinde, batıya ve güneybatıya doğru uzanır (en yüksek noktası 4500 m). İli nehrinin güneyinde, aynı yönde uzanan İli Ala-Tavı'ya (en yüksek kısmı 4775 m) ulaşır ve Kazakistan ile Kırgızistan arasında sınırı oluşturur.

İklimi: Asya kıtasının orta kısmında yer alması nedeniyle Kazakistan'ın iklimi, genellikle çok kurak ve şiddetli karasal bir özellik taşır. Kış ve yaz mevsimleri arasındaki sıcaklık farkı büyüktür. Kuzeyde 1°C olan yıllık ortalama sıcaklık, güneye doğru artarak 13 °C'ye kadar yükselir. Kuzeyde 20 °C olan temmuz ayı ortalama sıcaklığı güneyde 29 °C'ye yükselir. Ocak ayı ortalaması ise, kuzeyde -20 °C, güneyde -3 °C'dir. Yazın sıcaklık +40 °C ve hatta +50 °C'ye çıkabilmekte ve kışın da -40 °C'ye kadar düşebilmektedir. Yağışlar, kuzeyde ve kuzeydoğuda, ortalama 300 mm olup, diğer kısımlarda 200 mm kadardır. Güney ve güneybatıya doğru kuraklık artar. Yağış miktarı Aral gölü ile Sirderya'nın aşağı kısımlarında 100 mm.nin altına düşmektedir. Çöl kısımlarında yazın bir damla yağmur düşmediği zamanlar da olur. Ülkenin güneydoğusundaki dağlarda yağışlar artar, İli Ala-Tav'ında 500 mm yi bulur.

Harita 10: Kazakistan

Akarsu ve Gölleri: Kazakistan'dan doğan İrtiş, İşim ve Tobol nehirleri, Obi havzasına dahil olup, Kuzey Buz Denizi'ne dökülürler. Diğer bütün akarsular ülkenin içindeki göllere (Hazar, Aral ve Balkaş vb.) dökülür. Önemli nehirlerin kaynakları doğu ve güneydoğudaki yüksek dağlardır. Nisbeten büyük olan akarsular göl veya denizlere kadar ulaşırsa da küçük akarsuların büyük bir kısmı kumluk arazide sızma ve buharlaşmanın etkisiyle kaybolurlar. Kazakistan'ın başlıca akarsuları şunlardır: Hazar Denizi havzasında Ural ve Emba; Aral havzasında Sirderya; Balkaş gölüne Ayaguz, Lepsa, Karatal ve İli; iç havzalarda kaybolan akarsulardan önemlileri ise; Çu, Talas, Sarısu, ile Seleti tuz gölüne dökülen Seleti ve Çalkar tuz göllerine dökülen Irgız'dır. Sadece güneydeki nehirlerden sulamada faydalanılmaktadır. Kazakistan'daki göllerin önemli bir kısmı tuzlu olup, bazılarında tuz üretimi yapılmaktadır. Balkaş ve Zaysan en önemli tatlı su gölleridir. Yeraltı suları bilhassa güneyde olup, sulamada önemli bir yer tutar.

Toprak ve Bitki Örtüsü: Kazakistan'ın kuzeyi, İşim bozkırlarının kuzey kısmındaki lösler dışında, genellikle çernozemlerle kaplıdır. Toprak örtüsü kuzeyden güneye doğru, gözle görünür bir şekilde değişir. Çernozemlerin güneyinde kestane rengi toprak, daha sonra da alkali topraklar sıralanır. Kazakistan'ın güneyi, Hazar civarı, Üstyurt, Mangışlak ve Turan ovaları ile Balkaş gölü civarı, kumlu, killi, taşlı ve tuzlu toprak çeşitleri ile Orta Asya'nın çöl sahasını oluşturur.

Bitki örtüsü de kuzeyden güneye doğru değişir. Kuzeyde çernozemler üzerinde adalar halinde sıralanan küçük orman ve ağaçlıklar ile kaplı bozkır sahası, güneye doğru gittikçe bir çöl manzarasına dönüşür. Kuru sahalarda tuzlu toprak lekeleri başlar. Nehir boyları çok defa çalılıklar ile kaplıdır ve bunlar yer yer büyükçe adalar halinde, ağaçlıklara dönüşerek, yüksek tepelerin yamaçlarında sık orman halini alır. Bilhassa kumluk sahalarda saksavul ağaçları ve çalı türünden ılgınlar genel manzaraya hakim durumdadır. Sirderya gibi büyük nehirlerin vadilerinde bazı sık ağaçlık ve çalılıklara rastlanır. Dağlık alanlarda görülen orman örtüsü genellikle azdır (ülke yüzölçümünün % 3'ü). Altay Dağları ile Tien Şan (Tanrı Dağları) çam ağaçları ile kaplıdır.

Ülkede, bozkırlara ve çöllere has çeşitli türden kemirici hayvanlar (sincap, fare, tavşan vb) boldur. Tırnaklı hayvanlardan bozkır antilopu, çöl hayvanlarından ceylan ile yabanî eşeğe artık pek rastlanmamaktadır. Yırtıcı hayvanlardan kurt, tilki ve karsak, çölde vaşak, nehir ve göl boyundaki taşlık ve çalılıklarda su samuru, sazlık vaşağı, çöl kedisi ve çakal, Balkaş gölü civarındaki kamışlıklarda bazen kaplanlara rastlanır. Kuş ve sürüngen çeşitleri boldur. Dağlarda vahşi hayvanlardan ayı ve pars, tırnaklılardan dağ koyunu, dağ keçisi ve geyik vardır.

İdarî Yapı ve Nüfus Özellikleri:

1820-1850 yılları arasında peyderpey Kazak topraklarını işgal etmeye başlayan Ruslar, 1853'de Akmescit'i (Kızıl Orda), ertesi yıl Verni (Alma-Ata)'yi ele geçirmiş ve Kazak topraklarını Uralsk, Turgay, Akmolinsk ve Semipalatinsk adlarında 4 eyalete bölmüşlerdir. XIX.yüzyılın son yarısından başlayarak Kazakistan'ın kuzeyinde çok sayıda Rus köyü kurmuşlardır. XX.yüzyılın başında Kazaklar arasında milliyetçilik hareketleri gelişmeye başlamış, 1916'da Ruslara karşı başlatılan ayaklanma bastırılmıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinde Kazaklar Ruslardan tam özerklik istemişler ve aynı yıl Alaş Orda olarak bilinen milliyetçi Kazak hükümeti kurulmuştur. Bu kez 1919-20 yıllarında Kızıl Ordu Kazakistan'ı işgal etmiş ve Orenburg'da özerk bir cumhuriyet kurulmuştur. Kırgız adı verilen bu cumhuriyetin adı sonra Kazak olarak değiştirilmiştir. 1936'da gerçekleştirilen idarî düzenlemeyle Kazak Özerk SSC'i, Kazak SSC'ne dönüştürülmüş ve Sovyetler dağılana kadar bu yapısını korumuştur. Ülke 16 Aralık 1992'de bağımsızlığını kazanarak Kazakistan Cumhuriyeti adını almıştır. Kazakistan bugün 19 eyalete ayrılmış durumdadır (Tablo: 34).

1989'da yapılan nüfus sayımına göre Kazakistan Cumhuriyeti'nin nüfusu 16 milyonu aşmıştır. Günümüzde ise, 18 milyon'a ulaştığı tahmin edilmektedir. 1989 nüfus sayımına göre ülkede Kazakların oranı % 40, Rusların oranı ise % 38 kadardır (Tablo: 35). Görüldüğü gibi, Kazak Türkleri kendi öz vatanlarında azınlıkta yaşamaktadırlar. Kazak Türkleri'nin azınlığa düşmelerinin en büyük sebebi, 1926-1941 yılları arasında kolhozlaşmanın sebep olduğu göç ve ölüm ile Rusların buraya gayri hukukî olarak Rus

göçmeni iskân etmeleri ve Kazakistan'ı diğer milletler için bir nevi sürgün yeri olarak kullanmalarındır. Ayrıca, Sovyetlerin, Semipalatinsk bölgesinde kurduğu üsde yapılan nükleer denemeler, o bölge merkez olmak üzere geniş bir sahada insan sağlığına büyük zarar vermiştir. Bir taraftan bu nükleer denemeler, diğer taraftan rejimin getirdiği alkolizm, Kazak Türklerinde nüfusun sıhhatli bir şekilde çoğalmasına engel olmuştur. Nitekim, 1940-1981 arasındaki resmi Sovyet istatistiklerine göre, 1940'da doğan 40.800 Kazak çocuğunun 21.400'ü ölmüştür. 1970'de doğan 23.400 çocuktan 6.000'inin, 1981'de ise 24.300 çocuktan 8.000'inin öldüğü belirtilmektedir ki, bu nisbî bir iyileşmenin olduğunu göstermektedir.

1994 yılı istatistiklerine göre, Kazak Türklerinin oranı % 44'e yükselmiş, Ruslar ise % 36'ya düşmüştür. Almanların oranı % 4'e, Ukraynalıların oranı da % 5'e gerilemiştir. Bu son durumda göçlerin payı büyüktür. Kazakların önümüzdeki on yıl içerisinde kendi anavatanlarında yeniden çoğunluğa kavuşacakları sanılmaktadır.

Tablo 34: Kazakistan'ın idarî bölünüşü

Eyalet Adı	Merkezi	Alanı (km ²)	Nüfusu (1987)
Aktübe	Aktübinsk	289,700	720,000
Alma-Ata	Almatı	113,700	2,032,000
Doğu Kazakistan	Öskeman	97,300	935,000
Guryev	Guryev	112,000	403,000
Cambul	Cambul	144,600	1,016,000
Cezkazgan	Cezkazgan	313,400	477,000
Karaganda	Karaganda	85,400	1,368,000
Kızıl-Orda	Kızıl-Orda	228,100	625,000
Kökçetav	Kökçetav	78,100	652,000
Kustanay	Kustanay	114,600	1,043,000
Mangışlak	Mangışlak	166,500	327,000
Pavlodar	Pavlodar	127,500	934,000
Kuzey Kazakistan	Petropavlosk	44,300	606,000
Semipalat	Semipalatinsk	179,600	821,000
Taldı-Kurgan	Taldı-Kurgan	118,500	704,000
Turgay	Turgay	111,900	322,000
Ural	Uralsk	151,200	620,000
Tselinograd	Tselinograd	124,600	859,000
Çimkent	Çimkent	116,300	1,780,000
TOPLAM		2,717,300	16,244,000

Tablo 35: Kazakistan'ın etnik yapısı.

Topluluklar	1979	(%)	1989	(%)
Kazak	5,289,000	36.0	6,535,000	39.7
Rus	5,991,000	40.0	6,228,000	37.8
Alman	900,000	6.1	858,000	5.8
Ukraynalı	898,000	6.1	896,000	5.4
Özbek	236,000	1.8	320,000	2.0
Tatar	313,000	2.1	328,000	2.0
Belarus	181,000	1.2	183,000	1.1
Uygur	148,000	1.0	185,000	1.1
Koreli	92,000	0.6	103,000	0.6
Azeri	73,000	0.5	90,000	0.5
Meshet Türkü	26,000	0.2	50,000	0.3
Polonyalı	61,000	0.4	60,000	0.4
Yunanlı	50,000	0.3	47,000	0.3
Başkurt	32,000	0.2	42,000	0.3
Dungan	22,000	0.2	30,000	0.2
Moldavyalı	30,000	0.2	33,000	0.2
Tacik	19,000	0.1	26,000	0.2
Ermeni	14,000	0.1	19,000	0.1
Yahudi	23,000	0.2	18,000	0.1
İnguş	15,000	0.1	16,000	0.1
Çuvaş	22,000	0.2	22,000	0.1
Diğerleri	220,000	1.4	250,000	1.4
TOPLAM	14,655,000	99	16,339,000	100

Kazakistan'da nüfusla ilgili bir diğer problem de bazı bölgelerde Kazak nüfusun azınlığa düşmesidir. Gerçekten, Kazakistan'ın kuzey bölgelerinde Slav ve Alman nüfus çoğunluğu oluşturmaktadır. Urallardan Aral gölüne ve oradan Balkaş gölüne çizilecek bir hattın doğusunda ve kuzeyinde Kazak nüfusun oranı % 25'in altına düşerken, Slav ve Alman nüfusun oranı % 70'in üstüne çıkmaktadır. Bu yüzden zaman zaman Rusya bu bölgede hak iddia etmektedir. Bu nedenle Kazakistan meclisi ülkenin başşehrini Akmolla'ya taşıma kararı almıştır.

Kazakistan'da kırdan şehire doğru bir nüfus akımı yaşanmaktadır. 1959'da 9.3 milyon olan nüfusun 4.1 milyonu şehirlerde, 5.2 milyonu köylerde yaşarken, sanayileşmeyle birlikte köylerden şehirlere göç başlamış ve günümüzde ülke nüfusunun % 57'si şehirlerde, % 43'ü de kırsal kesimde yaşamaktadır. Nüfusun yarısına yakını 25 yaşın altındaki gençlerden oluşmaktadır. 50 yaşın üstündeki nüfusun oranı ise % 22.4'dür. Yine

nüfusun % 48'i erkek, % 52'si kadındır. Ülkenin yıllık nüfus artış hızı ise % 8'dir. Dünya nüfus artış hızı ortalaması % 1.7 olduğu göz önüne alındığında nüfus artış hızının azlığı dikkat çekmektedir.

Ekonomik Kaynakları:

Tarım ve Hayvancılık: Kazak Türkleri'nin ekonomik durumu, son elli yıla kadar genellikle hayvancılık ve bundan elde edilen maddelere dayanıyordu. Hayvan beslemek için zorunlu olan geniş saha ve otlaklar yüzünden çıkan iç ve dış kavgalar, Kazak Türkleri'nin iktisadi ve sosyal durumlarını daima etkilemiştir. Başkurdistan'ın işgalinden sonra, bilhassa XVIII. asrın başlarından itibaren Ruslar, Kazak bozkırlarını haksız bir şekilde işgal etmiştir. Verimli arazilerinin önemli bir kısmı ellerinden alınan Kazakların iktisadi hayatı oldukça çalkantılı geçmiştir. 1854 ve 1893'de Rus hükümetinin aldığı kararlar ile pek çok Rus göçmeni Kazak Türklerinin topraklarına yerleştirilmiştir. Bu gayri hukuki durum, Kazakların hem iktisadi ve hem de sosyal hayatlarını altüst etmiş ve Kazak Türklerinin fakirleşmesine sebep olmuştur.

1917 devriminden önce Kazakistan'ın tarım toprakları 4.5 milyon ha. kadardı, bu toprakları da genellikle Rus göçmenler işlemekteydi, 1960'dan sonra 25.5 milyon ha. toprağın tarıma açılmasıyla Kazakistan tarım ülkesi durumuna gelmiştir. Topraklarının % 70'e yakın bir bölümünü tarıma açmış olan Kazakistan'ın tarıma elverişli topraklarının alanı 220.878.900 ha.'dır ki, bu ülke topraklarının % 80'den fazlasını oluşturmaktadır. Ayrıca, ülke topraklarının yaklaşık % 10'u (27.413.400 ha.) orman bölgesi ve devlet ihtiyat alanı olarak ayrılmıştır.

Ülkenin toplam tarım arazilerinin 3/4'ü otlak, 1/5'i tarla ve geri kalanı ise, bağ ve meyve bahçesi olarak kullanılmaktadır. Sulamanın giderek yaygınlaşması tarımsal üretimi artırmıştır. 1966'da 1.026.100 hektar olan sulanan arazi, 1970'de 1.450.700, 1975'de 1.648.200, 1980'de 1.960.700, ve 1986'da da 2.470.000 hektara ulaşmış bulunmaktadır. Bugün sulanan toprakları 2,5 milyon ha. kadardır.

Kazakistan'ı arazi kullanımını bakımdan kuzeyden güneye doğru dört bölgeye ayırmak mümkündür; *Yerleşmiş ziraat bölge:* Genellikle buğday,

ikinci derecede darı, ayçiçeği ve hardal yetiştirilir. Hayvanlardan büyük baş hayvanlar beslenir. Süt ve tereyağı üretilir. *Geçiş bölgesi*: Bu bölgede buğday yerine darı ve büyük baş hayvan yerine de koyunculuk daha ağır basar. *Hayvan besleme bölgesi*: Burada en çok koyun yetiştirilmekle beraber, güney bölgelerinde deve ve at da yetiştirilir. Ziraat bölgesine yakın yerlerde ise büyük baş hayvan yetiştirilir. Burada ziraat ikinci derecede bir uğraştır. *Sulanan bölge*: Bu bölgede pamuk, şeker pancarı, tütün, kendir, yağlı tohumlar, pirinç ve darı ile buğday yetiştirilir. Bir miktar da büyük baş hayvan ile koyun yetiştirilir.

Bugün Kazakistan'ın ekilebilen arazilerinin % 65'den fazlasında buğday tarımı yapılmaktadır. Ülkenin 1993 yılı toplam hububat üretimi 33.5 milyon tondur. Bunun 18.3 milyon tonu buğday, 3.1 milyon tonu arpa, 521 bin tonu pirinç, 480 bin tonu çavdar, 330 bin tonu mısır ve gerisi de darı, yulaf gibi diğer hububat ürünleridir. Sanayi bitkilerinden 1.3 milyon ton şeker pancarı, 300 bin ton pamuk, 110 bin ton ayçiçeği ve 3.9 bin ton tütün üretilmektedir. Ayrıca Kazakistan'da yılda 2.2 milyon ton patates üretilmektedir. Ülkenin bilhassa güney kesimlerinde 300 bin ton meyve, 1 milyon ton sebze, 300 bin ton kavun ve 140 bin ton da üzüm üretilmektedir.

Kazakistan geniş çayır ve otlaklara sahip bir ülkedir. BDT üyelerinin sahip olduğu toplam otlak alanlarının % 45'i, çayır alanlarının da % 25'i bu ülkede bulunmaktadır. Ülkenin kuzeybatısındaki bozkırlar ile güneyindeki yaylalar hayvancılık için uygun alanları oluşturur. Kazakistan'ın 1993 yılı itibariyle 9.6 milyon baş sığır, 35 milyon küçükbaş ve 60 milyon kadar kümes hayvanı vardır. Ülkede 500'e yakın kolhoz ve 1500'den fazla sovhozda hayvancılık yapılmaktadır. Bu çiftliklerde toplam 6.1 milyon baş sığır, 1.9 milyon baş domuz, 25.9 milyon baş davar, 33.3 milyon adet kümes hayvanı ile 1 milyondan fazla at beslenmektedir. Ülkenin yıllık et üretimi 310 bin ton, süt üretimi 1.1 milyon ton, tereyağ üretimi 70 bin ton, yün üretimi 110 bin ton ve yumurta üretimi 43 milyar adeti bulunmaktadır. Ayrıca Hazar Denizi kıyılarında ve akarsularda balıkçılık da yapılmaktadır. Bilhassa Hazar Denizi'nde ve Ural Irmağı'nda bulunan mersin balığından bol miktarda havyar elde edilmektedir.

Kazakistan'da 27.413.900 ha. alan orman arazisi olarak ayrılmıştır. Her yıl ortalama 85 bin ha. orman alanı yeniden ağaçlandırılmakta, 72 bin ha.lık orman alanı ıslah edilmekte, 60 bin ha.lık orman kesilmekte ve 50 bin ha.lık orman alanında da seyrekleştirme yapılmaktadır. Ormanlardan yılda ortalama 550 bin m³ ağaç (tomruk) kesimi söz konusudur.

Maden ve Enerji Kaynakları: Kazakistan yeraltı kaynakları bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir. Kazakistan rezerv bakımından dünyada tungstende birinci, krom ve mangenezde ikinci, borda üçüncü, molibden ve fosfatta dördüncü sırada yer alır. Dağılmadan önce Sovyetler Birliği'nin hammadde ihtiyacının önemli bir kısmını bu ülke karşılamaktaydı. Kazakistan bugün BDT'nun ürettiği; petrolün % 4.2'sini, kömürün % 18.7'sini, demirdışı metallerin % 57.1'ini ve elektrik enerjisinin % 5.2'sini karşılamaktadır. Fakat Sovyet dönemindeki merkezi planlama nedeniyle, kendi ülkesinde tesis bulunmadığından, bir çok madeni ham ya da yarı mamul olarak diğer BDT ülkelerine göndermek zorundadır.

BDT'nun toplam demir rezervinin 1/10'ne sahip olan Kazakistan'da 1994 yılında 25 milyon ton demir filizi, 5 milyon ton demir külçesi, 6.3 milyon ton ham çelik ve 4.7 milyon ton işlenmiş çelik üretimi gerçekleştirilmiştir. Ülke demir rezervlerinin % 85'i Kustanay bölgesinde yer alır.

Kazakistan dünyada, bakır rezervi bakımından 7., bakır üretimi bakımından da 17. sırada yer alır. BDT bakır rezervlerinin % 74'ü Kazakistan'da bulunmaktadır. Balkaş gölü kıyısındaki Kounradsk'de, Batı Kazakistan'daki Cezkazgan ve Başçekul'da zengin bakır madenleri mevcuttur. Ülkenin 1994'de yıllık bakır üretimi 400.000 tondur.

Dünyada krom rezervi bakımından ikinci sırada yer alan Kazakistan'ın yıllık üretimi 3.8 milyon tondur. Kromun tamamına yakını Donskoy maden kompleksinde üretilmektedir. Burada kurşun ve çinko da çıkarılmaktadır. Ayrıca Üst-Kamenogorsk (Öskeman), Altay, Kara-Tav, Ala-Tav ve Tekeli bölgelerinde çıkarılan kurşun üretimi 250 bin ton, çinko ise 450 bin tondur. Öskeman maden kompleksinde ayrıca kadmiyum, bizmut, indiyum, talyum gibi yan ürünler de elde edilmektedir.

Kazakistan'da diğ er madenlerin çıkarıldığı yerler ve yıllık üretimleri şöyledir; Karkaralı, Balkaş, Cezkazgan ve Ata-Su'da 200 bin ton manganez, Altay Dağ larından 700 ton kalay, Obi nehri boyunca Kolbin Dağ ları'nda 800 ton tungsten, Altay'da 6 bin ton molibden, Aktbe'de nikel, Turgay'da antımu an, Bustandı k'da arsenik, Akmolla'da boksit madenleri bulunmaktadır (yıllık alüminyum üretimi 1.2 milyon tondur).

Ayrıca, Kazakistan dünyanın altın rezervine sahip sayılı ülkelerinden biridir. Yıllık altın üretimi 30 tondur. Kimyev madenlerden 14 milyon ton fosforit ve 120 ton bor ile bazı göllerden elde edilen maden tuzları üretimi de önemli bir yer tutmaktadır.

Kazakistan BDT'nun 3. büyük kömür yataklarına sahiptir. Kazakistan'ın en büyük kömür yataklarını barındıran Karaganda bölgesinde 50 milyar ton rezerv bulunmaktadır. Toplam retim % 10'unu karşılayan Ekıbastuz'da üretilen kömür, Ural Bölgesi'ndeki termik santrallerde kullanılmaktadır. Kazakistan'ın 1993 yılı kömür üretimi 112 milyon tondur. Ayrıca ülkenin bir çok yerinde linyit yatakları da mevcuttur. Turgay linyit yatakları, 6 milyar ton rezervi ile ülkenin en önemli linyit yataklarındandır.

1880 yılından beri petrol üretimi yapılan Kazakistan'da 160 ayrı yatakta toplam 2.1 milyar ton petrol rezervi bulunmaktadır. Ülkenin toplam petrol rezervi 2.4 milyar ton olduğu sanılan Hazar Denizi'ndeki yataklarla birlikte 4.5 milyar tona ulaşmaktadır. Kazakistan'ın doğ al gaz rezervi ise, Hazar Denizi'ndeki yataklarla birlikte 5.9 trilyon m³ olduğu sanılmaktadır. Görüldüğü gibi Kazakistan, özellikle Batı Kazakistan önemli petrol ve doğ al gaz rezervlerine sahiptir. 1993 yılı itibariyle yıllık petrol üretimi 23 milyon ton, doğ al gaz üretimi ise, 6.7 milyar m³'dr. Ancak boru hattı yetersizliğ i nedeniyle üretim sınırlı tutulmaktadır. Kazakistan 2000 yılına kadar petrol üretimini 50 milyon tonun üzerine, doğ al gaz üretimini de 15 milyar m³'n üzerine çıkarmayı planlamaktadır. Ülkenin en önemli petrol ve doğ al gaz yatakları, Ural-Emba havzasında ve Hazar Denizi ile Aral gölü arasındaki Mangışlak'da ve Aral gölünün kuzeyindeki Aktbe'de bulunmaktadır. Buralardaki petrol, Embaneft, Mangışlakneft, Aktbeneft ve Tengizneftgaz kuruluşları tarafından işletilmektedir. 1889 yılında kurulmuş olan Embaneft

en eski kuruluşur. 1960'ların ortalarında Uzen ve Jetibay yatakları üzerinde üretime başlamış olan Mangışlakneft, ülke petrol üretiminin % 66'sını sağlamaktadır. Bu bölgedeki en yeni petrol üretim kuruluşu ise, "Tengizneftegaz" birliğidir. Bu birlik Prorva, Koulseri petrol kuyuları ile Goryev bölgesindeki yeni petrol kuyularının yer aldığı Tengiz üzerinde kurulmuştur. Kazakistan'ın petrol konusunda gelecekte dünya piyasalarında söz sahibi bir konuma geleceği beklenmektedir. Ancak, zengin petrol kaynaklarına sahip olan Kazakistan'ın en büyük problemlerinden biri, ülkenin doğusu ile batısı arasında petrol boru hattının olmamasından dolayı, ülkenin batı bölgelerinde çıkarılan ham petrolün büyük bir kısmını ihraç ederken, ülkenin doğusunda Pavlodar ve Karaganda'da, güneyinde Çimkent'de yer alan rafinerilerin ithal petrolle çalışmak zorunda olmasıdır.

Kömür ve petrol açısından oldukça zengin olan Kazakistan'ın yıllık elektrik üretimi ise, 79.1 milyar kWh (1991)'dir. Fakat 105 milyar kWh olan tüketimini karşılamadığı için elektrik enerjisi ithal eden bir ülke durumundadır. Ayrıca, ülkenin kuzey ve güney bölgelerinde iki ayrı dağıtım şebekesi bulunmakta ve bunlardan kuzeydeki Rusya şebekesine, güneydeki de komşu Türk cumhuriyetlerine bağlı olması nedeniyle iki şebeke arasında enerji alışverişi yapılamamaktadır. Ülkenin toplam elektrik enerjisi üretiminin % 65'i Ekibastuz bölgesindeki kömürlerin kullanıldığı termik santraller kompleksinden sağlanmaktadır.

Sanayi: Kazakistan'da çalışan nüfusun % 17.3'ü sanayi sektöründe çalışmakta ve millî gelirin % 45'i sanayiden sağlanmaktadır. Ülkede 20.000 civarında sanayi tesisi bulunmaktadır. İmalat, madencilik ve enerji en önemli sektörleri oluştururken, demirdışı ve demir metalürjisi, kimya ve petrokimya, makina, inşaat ve inşaat malzemeleri ile hafif sanayi en önemli alt sektörler olarak dikkati çekmektedir. Ne var ki, Sovyet hakimiyeti döneminde Kazakistan'ın yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile çalışıp ürettikleri malların büyük bir bölümü, Moskova tarafından elinden alındığı gibi, merkezi planlamanın sonucunda ülke sanayini de büyük bir çıkmaza sokmuş durumdadır. Nitekim, ülkenin sağladığı hammaddelerin büyük bir kısmı ihraç edilirken, aynı hammaddeye ihtiyaç duyan bazı sanayi tesisleri ithal

hammadde ile çalışmak zorundadır. Mesela, ülkenin batısındaki ham petrol fazlası ihraç edilirken, doğudaki rafineriler ithal petrolü işlemek zorundadır. Aynı şekilde, boksit çıkartan ülkede alüminyum tesisi bulunmamakta, zengin petrol kaynaklarına sahip olan Kazakistan, nitrojenli gübre ithal etmek zorundadır. Bunun gibi bir çok sorunu hallettiği zaman Kazakistan büyük bir sanayi ülkesi haline gelecektir.

Ülkede sanayi tesislerinin dağılışı şöyledir: Çok sayıda maden ve kömür ocaklarının da bulunduğu Karaganda'da makina, tekstil ve gıda endüstrileri; Temir-Tav'da demirdöküm ve kimya endüstrisi; Cezkazgan ve Balkaş'da bakır döküm atölyeleri; Aktöbe'de demir-çelik fabrikaları, yine kuzey ve güney bölgelerinde gıda maddeleri endüstrisi gelişmiş bulunmaktadır.

Ulaşım: Kazakistan geniş bir alana yayılmış, nüfusu ve zengin doğal kaynaklarıyla büyük bir ülkedir. Dolayısıyla ekonomisinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için, ulaşımın stratejik bir önemi vardır. Fakat ülkenin ulaşım ağı düzenlenirken, kasıtlı olarak birbirine zayıf bir şekilde bağlanmıştır. Mesela, kuzey ve doğu Kazakistan arasındaki kuvvetli bağlantı, güneyle ve bilhassa batı Kazakistan'la aynı şekilde değildir. Özellikle zengin petrol yataklarının bulunduğu Batı Kazakistan'ın ülkenin diğer yerleri ile bağlantısı oldukça zayıf bırakılmıştır. Yine aynı şekilde, zengin maden kaynaklarının yer aldığı kuzey ve doğu Kazakistan'ın oldukça düzenli bir ulaşım ağı ile Rusya'nın Sibiryaya eyaletlerine bağlanması, Rusya'nın gelecek için beslediği emellerinin bir göstergesidir.

Bütün bunlara rağmen Kazakistan'ın gelişmiş bir demiryolu ve karayolu ağı bulunmaktadır. Yük taşımacılığının % 90'ının, yolcu taşımacılığının % 30'unun gerçekleştirildiği demiryolu ağının toplam uzunluğu 13.600 km'dir. Bunun 5.500 km'si çift hat, 4.000 km'si de elektrikli. Ne varki Sovyet döneminde Kazakistan, demiryolları tamir ve bakımında kullanacağı yedek parça ve ekipmanların % 95'ini Rusya ve Ukrayna'dan sağlamakta idi. Bugün yedek parça ve malzeme konusunda ciddi bir sıkıntı içindedir. Demiryolu ağının 1/3'ü tamamen elden geçirilmesi gerekmektedir. Bir kısım lokomotifleri tamir edilemediği için

çalışmamaktadır.

Aynı durum, toplam uzunluğu 37.600 km.yi bulan karayolları için de geçerlidir. Karayolu altyapısı elverişli olmasına rağmen, bakım ve onarıma ihtiyaç vardır. Karayollarında yük taşımacılığında 400.000 kadar araçtan oluşan bir taşıma filosu bulunan Kazakistan'ın kendine ait bir kamyon fabrikası yoktur. 26.000'e yakın otobüs olan ülkede, son yıllarda araç alınamaması nedeniyle, otobüslerin tamamına yakını 1985 ve daha düşük modellerden oluşmaktadır.

Son yıllarda kurulan Kazakistan Havayolları da taşımada önemli bir rol oynamaktadır. Kazakistan,Almatı havaalanı ile bir çok ülke ile havayolu bağlantısı kurmuştur. Ayrıca Hazar denizi kıyılarındaki limanları ve karaiçi su kanalları aracılığı ile su yolu ulaştırması da yapılmaktadır.

Ticaret: Kazakistan bugün 86 ülkeye mal ihraç etmektedir. Eski Sovyet cumhuriyetleri, Türkiye, Yugoslavya, Çin, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya Hollanda, Belçika, Finlandiya gibi ülkelerle, Doğu Avrupa ülkeleri ve Güney Afrika'yla ihracat bağlantısı kuran Kazakistan'ın ihracatının % 96.6'sı hammadde ve enerji kaynaklarından oluşmaktadır. 300 çeşit ihracat malı içinde en büyük pay metallere aittir. Yarımamul demir-çelik ürünleri % 21.1, yarımamul demirdışı metaller % 35.5, petrokimya sanayi hammaddeleri % 21.2, tarım ve hayvancılık ürünleri ise % 8.8'lik orana sahiptir. İhracatı yapılan ürünler; petrol ve petrol ürünleri, demir-çelik, bakır, alüminyum, kömür, kağıt, hububat, pamuk, yün, tütün, deri, havyar ve makinelerdir.

Kazakistan ithalatında tüketim malları (daha çok gıda malları), gıda sanayisi için hammaddeler, otomobil ve iş makineleri önemli yer tutmaktadır. Toplam ithalatın % 66.7'sini gıda maddeleri oluşturmaktadır. İthalatın % 40'ı ABD ve Japonya'dan yapılmaktadır. İthalat içinde her zaman olduğu gibi Rusya en büyük paya sahiptir.

1992 yılı itibariyle Kazakistan'ın BDT'na ihracatı 6.640 milyon ruble, ithalatı ise,14.090 milyon rubledir. Kazakistan'ın diğer ülkelere ihracatı ise, 1.360 milyon \$, ithalatı da 1.785 milyon \$ düzeyindedir. Buna göre ülkenin dış ticaret dengesi açık vermektedir.

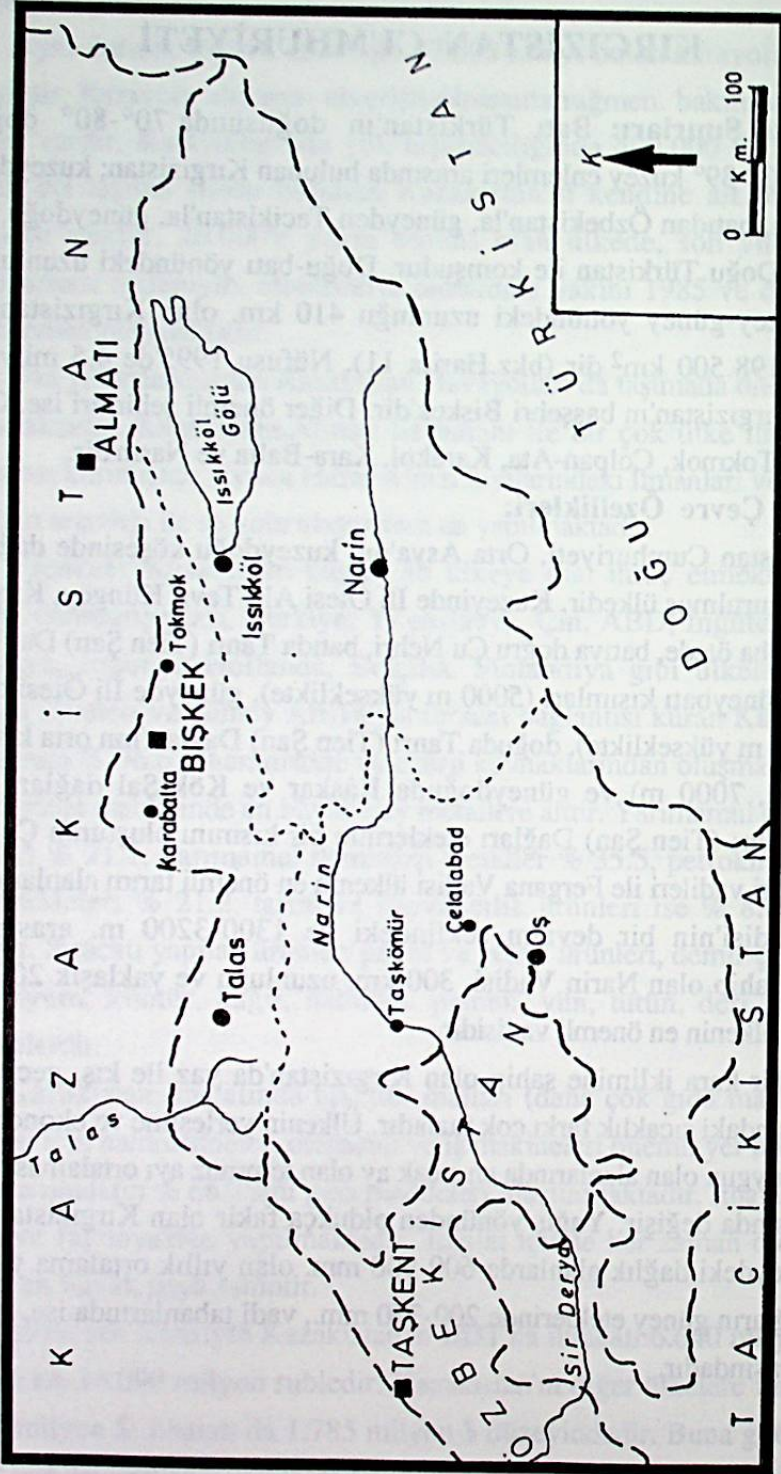
KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ

Yeri ve Sınırları: Batı Türkistan'ın doğusunda 70°-80° doğu boylamı ile 43°-39° kuzey enlemleri arasında bulunan Kırgızistan; kuzeyden Kazakistan'la, batıdan Özbekistan'la, güneyden Tacikistan'la, güneydoğu ve doğudan da Doğu Türkistan ile komşudur. Doğu-batı yönündeki uzunluğu 900 km, kuzey-güney yönündeki uzunluğu 410 km. olan Kırgızistan'ın yüzölçümü 198.500 km² dir (bkz.Harita 11). Nüfusu 1995'de 4.5 milyon kadar olan Kırgızistan'ın başşehri Bişkek'dir. Diğer önemli şehirleri ise, Oş, Calal-Abad, Tokmok, Çolpan-Ata, Karakol, Kara-Balta ve Narin'dir.

Doğal Çevre Özellikleri:

Kırgızistan Cumhuriyeti, Orta Asya'nın kuzeydoğu köşesinde dağlık bir bölgede kurulmuş ülkedir. Kuzeyinde İli Ötesi Ala-Tavı, Küngey, Kırgız Dağları ve daha ötede, batıya doğru Çu Nehri, batıda Tanrı (Tien Şan) Dağları silsilesinin güneybatı kısımları (5000 m yükseklikte), güneyde İli Ötesi dağ sırtları (7000 m yükseklikte), doğuda Tanrı (Tien Şan) Dağları'nın orta kısmı (Han Tengri, 7000 m) ve güneydoğuda Kâşkar ve Kök-Şal dağları ile sınırlanır. Tanrı (Tien Şan) Dağları eteklerinin bir kısmını oluşturan Çu ve Talas nehirleri vadileri ile Fergana Vadisi ülkenin en önemli tarım alanlarıdır. Fergana Vadisi'nin bir devamı şeklindeki ve 1300-3200 m. arasında yüksekliğe sahip olan Narin Vadisi, 300 km. uzunluğu ve yaklaşık 20 km genişliği ile ülkenin en önemli vadisidir.

Tam bir kara iklimine sahip olan Kırgızistan'da yaz ile kış, gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı çok fazladır. Ülkenin yerleşime ve ekonomik faaliyetlere uygun olan alanlarında en sıcak ay olan temmuz ayı ortalaması 25° ile 6°C arasında değişir. Yağış yönünden oldukça fakir olan Kırgızistan'da batı ve kuzeydeki dağlık alanlarda 600-900 mm. olan yıllık ortalama yağış miktarı, dağların güney eteklerinde 200-350 mm., vadi tabanlarında ise, 100-150 mm. arasındadır.

Harita 11: Kirgizistan

Dağlık bir ülke olan Kırgızistan'da sayıları 3000'i bulan çeşitli göller bulunmaktadır. Bunlardan, 6.202 km²'lik bir alanı ile dünyanın ikinci en büyük krater gölü olan Issık-Köl, deniz seviyesinden 1609 m. yüksekliktedir ve 702 metrelik derinliği ile büyük bir su rezervine sahiptir. Song-Köl ile Çatır-Köl ülkedeki diğer büyük gölleri oluştururlar.

Bu dağlık ülkedeki nehirlerin belli başlılarını ise şöyle sıralamak mümkündür: Sirderya'nın yukarı çığırını oluşturan Narin, Tar ve Kurbaş nehirleri, Amuderya'ya kavuşan Kızıl Su nehri, Tarım Nehrine karışan Aksu ve Aksay-Kokşul nehirleri ile Kazakistan çöllerinde kaybolan Mucun, Çu ve Talas nehirleridir. Yüksek dağlardan inen bu nehirler, hızlı akışlı ve düzensiz rejimli olduğu için ulaşıma elverişli değildir. Fakat, bu nehirler üzerinde kurulan çok sayıdaki hidroelektrik santrali aracılığı ile bol miktarda (143 milyar kWh.) elektrik enerjisi elde edilir. Bu santrallerden elde edilen enerji Kırgızistan'a yettiği gibi komşu ülkelere de ihraç edilir.

Kırgızistan'ın doğal bitki örtüsü, ormanlar, otlar ve çalılıklardan oluşmaktadır. Bitki örtüsü, iklim ve yeryüzü şekillerine bağlı olarak büyük farklılıklar gösterir. Ülkenin % 6'sı ormanlarla kaplıdır. 2000 m. ile 3200 m. arasında çeşitli bitki türlerinden oluşan çayır ve otlaklar yer almaktadır.

İdarî Yapı ve Nüfus Özellikleri:

1864'de Rus Çarlığı hakimiyetine giren Kırgızistan, önce Kazakistan'a bağlanmış, 1924'de Kara-Kırgız Özerk oblastı olmuş, 25 Mayıs 1925'de Rusya Federasyonu'na katılarak Kırgız Ata Özerk SSC ilan edilmiş, daha sonra ittifak cumhuriyet statüsü tanınmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bugün idarî yönden Bişkek, Issık-Köl, Narin, Talas ve Oş adlarındaki beş bölgeye ayrılan Kırgızistan'da, bu bölgeler aynı zamanda coğrafi bölge olarak da bilinir. Ayrıca bu eyaletlere ve Bişkek'e bağlı 40 rayon, 21 şehir, 29 kasaba ve 392 köy bulunmaktadır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin nüfusu bugün 4,5 milyonu bulmuştur. Diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Çarlık ve Sovyet dönemlerinde Kırgızistan'ın en verimli topraklarına Rus göçmenleri yerleştirilmiş, dolayısıyla, her cumhuriyette olduğu gibi, bugün Kırgızistan'da da önemli sayıda Rus nüfus bulunmaktadır. 1 milyon civarındaki Rus nüfusu, 250 bin

civarındaki Ukraynalılar ile Almanlar da ilave edildiğinde 1.250.000 kadar Türk ve Müslüman olmayan nüfusun Kırgızistan'da yaşadığı görülmektedir. Ancak, son yıllarda çok sayıda Rus, Rusya Federasyonu'na göç etmiştir. Nitekim, 1994 verilerine göre Kırgızistan nüfusunun, % 52.4'ünü Kırgızlar, % 20.9'unu Ruslar, % 12.7'sini Özbekler oluşturmaktadır. Kırgız Türkleri, diğer Türk grupları ile birlikte ülke nüfusunun 2/3'ünü oluşturmaktadır. Bu nüfusun 2,4 milyonunu Kırgız Türkleri oluşturur (Tablo: 37).

Tablo 36: Kırgızistan'ın idarî bölümleri

Eyelaat Adı	Merkezi	Alanı (km ²)	Nüfusu (1987)
Çu Eyaleti ve Bişkek Şe.	BİŞKEK	18.800	641.000
Issık-Köl	Issık-Köl	43,500	393,000
Narin	Narin	51,000	263,000
Oş	Oş	65,600	1,804,000
Talas	Talas	19,600	278,000
TOPLAM		198,500	3,379,000

Ülke nüfusunun 800 bine yakınına da öteki Türk boyları oluşturmaktadır. Bugün, diğer Türk cumhuriyetlerinde, Doğu Türkistan'da ve Afganistan'da 1.5 milyonu aşkın Kırgız Türkü yaşamaktadır. Böylece günümüzde yeryüzünde 4 milyonun üzerinde Kırgız Türkünün yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 37: Kırgızistan'ın etnik yapısı.

Topluluklar	1979	(%)	1989	(%)
Kırgız	1,687.382	47.9	2,228.482	52.3
Rus	911.703	25.9	916.543	21.5
Özbek	426.194	12.1	550.095	12.9
Ukraynalı	109.324	3.1	108.027	2.5
Alman	101.057	2.9	101.198	2.4
Tatar	71.744	2.0	70.068	1.6
Kazak	27.442	0.8	37.318	0.9
Uygur	29.817	0.8	36.779	0.9
Tacik	23.209	0.7	33.842	0.8
Meshet Türkü	5.160	0.1	21.294	0.5
Diğerleri	129.800	3.7	154.109	3.6
TOPLAM	3,522,832	100	4,257,755	100

Kırgızistan nüfusunun % 40'ı şehirlerde, % 60'ı ise kırsal kesimde yaşamaktadır. En büyük azınlık olan Ruslar genellikle şehirlerde ve sanayi bölgelerinde yaşamakta ve şehir nüfusunun % 51.4'ünü oluşturmaktadırlar. Bilhassa ülkenin başşehri Bişkek'te çoğunluğu oluştururlar. Bişkek nüfusunun % 60'ını Slavlar (Rus, Ukraynalı ve Belarus) oluşturur. Ülkede Ruslardan sonra en kalabalık azınlık Özbeklerdir. Özbekler genellikle Oş eyaletinde, Fergana havzasının Kırgızistan topraklarında kalan kısımlarında, yaşamaktadırlar.

Ülkede genel olarak kadın nüfus oranı erkek nüfustan çoktur. Nitekim 1989 sayımında nüfusunun % 51'i kadın, % 49'u erkektir. Kırgızistan nüfusu oldukça gençtir. Nüfusun % 64'ü 30 yaşın altındadır.

Ekonomik Kaynakları

Tarım ve Hayvancılık: Kırgızistan ekonomisi başta hayvancılık olmak üzere tarıma dayanmaktadır. Faal nüfusun % 34'ü tarım ve ormancılık alanlarında çalışmakta ve milli gelirin % 40'ı tarım ve ormancılık sektöründen sağlanmaktadır. Ülke arazisininin 16 milyon hektarı ekonomik olarak kullanılabilir. Bunun 1.4 milyon hektarı tarım arazisi, 3.2 milyon hektarı orman ve devlet arazisi, 11 milyon hektarı ise otlak olarak kullanılmaktadır.

Ülke idarî bakımdan olduğu gibi, iktisadi bakımdan da bölgelere ayrılmıştır; *Fergana Havzası*; ülke nüfusunun % 42'sini barındırmakta başta pamuk olmak üzere tarım ürünleri ve hayvan beslemede de başta gelmektedir. *Çu ve Kebin vadileri ile Ala-Tav etekleri*; burası tahıl, tütün ve hayvan üretiminde önde gelir. *Talas Vadisi*; tahıl, tütün ve hayvan beslemede neme sahip bir bölgedir. *Issık-Köl Havzası*; hayvan besleme, haşhaş ve hardal yetiştirmede önemli bir merkezdir. *Tanrı Dağları (Tien Şan) bölgesi* ise, hayvancılık ve hayvansal ürünler açısından önemlidir.

Ülkenin coğrafi şartlarından dolayı hayvancılık Kırgız Türklerinin en önemli geçim kaynağı haline gelmiştir. Tarım alanından sağlanan gelirin % 66'sı hayvancılıktan sağlanmaktadır. Yılda 10.5 milyon koyun-keçi, 1.1 milyon baş sığır ve 315.000 at, 400.000 baş domuz ve 14 milyon adet kümes hayvanı üretilen Kırgızistan'da, hayvancılığın yanı sıra hayvan ürünleri ile bu

ürünlerin işlenmesinden oluşan bir ekonomi gelişmiştir. Bu sebeple, Kırgızistan, dışarıya et, deri, yün ve halı ihraç etmektedir. 1990 yılı itibariyle yıllık yün üretimi 39.000 ton, et üretimi 254.100 tondur.

Hayvancılıktan sonra en çok gelişen ekonomi dalı tarla tarımdır. Ülke arazisinin yaklaşık % 7'sinde yani 1.4 milyon ha.ında tarım yapılmaktadır. Bunun 1 milyon ha.dan fazlası yani, % 70'i sulanabilmektedir. Ülkede yaklaşık 30 bin km uzunluğunda sulama kanalları bulunmaktadır.

Kırgızistan'da 1994 yılı itibariyle toplam 1.4 milyon ha. olan tarım alanlarının, % 46'sı tahıl üretimine ayrılmış ve bunun yaklaşık % 43'üne buğday, % 45'ine arpa ve % 10'una mısır ekilmiştir. Tarım alanlarının % 5'ine de pamuk, tütün gibi endüstri bitkileri ekilmektedir. Ayrıca 25.200 ha.1 patates ve 20.700 ha.1 sebze, 89.600 ha.1 yemlik mısır ve 381.800 ha.1 çayır, 43.600 ha.1 da nadasa bırakılmıştır.

1992 yılında Kırgızistan'da 1.602.700 ton tahıl (634 bin ton buğday, 281 bin ton mısır, 582 bin ton arpa, 16 bin ton yulaf), 362 bin ton patates, 404 bin ton sebze, 2.7 milyon ton yemlik mısır, 263 bin ton kök yemler, 1.1 milyon ton çayır ve 605 bin ton tabii alanlardan elde edilen yemlik saman üretilmiştir.

Ayrıca ülkede, pamuk, kenevir, tütün, yağlı tohumlular, şeker pancarı, üzüm, çeşitli meyveler ve sebzeler yetiştirilmektedir. Pamuk yetiştirilen en önemli tarım bölgesi Narin Vadisidir. BDT pamuk ekim alanlarının % 3.6'sı Kırgızistan'da yer alır. Yıllık pamuk üretimi 1990'da 80 bin ton iken 1992'de 52.400 tona düşmüştür. Tütün ise, Çu ve Talas vadileri ile Issık Köl çevresinde yetiştirilmektedir. Yıllık tütün üretimi 50 bin ton civarındadır. Ayrıca ipek böcekçiliği de son derece önemlidir.

Maden ve Enerji Kaynakları: Ülkenin başlıca yeraltı zenginliklerini kömür, ham petrol, doğal gaz, uranyum, civa, antimon, çinko, kalay ve tungsten oluşturur. Madencilik ve metalürji, sanayi üretiminin % 10'unu sağlamakta ve sanayide çalışan iş gücünün % 11'ini istihdam etmektedir. Ülkenin 46 ayrı yerinde uranyum yatakları tesbit edilmiştir. Bunların en önemlileri Doğu Çu havzasının güneyi, Koçkor, Cumgal ve Talas bölgelerindedir. Buralardan çıkarılan cevherler Kara-Balta'da kurulmuş

olan tesislerde işlenmektedir. 1992 yılı üretimi 27 bin ton civarındadır. Kadamjay yakınındaki Ad-Taş'da yer alan antimon ve civa yataklarından sağlanan cevherler de Kadamjay'da işlenmektedir. Buradaki yataklarda 17 bin ton antimon ve 8 ton altın rezervi olduğu sanılmaktadır. Yıllık 7.800 ton olan antimon üretimi dünya antimon talebinin % 13'ünü karşılamaktadır. 736 ton olan yıllık civa üretimi ise dünya üretiminin % 11'ini oluşturur. Kırgızistan, İspanya ve Çin'den sonra dünyanın üçüncü büyük civa üreticisidir. Ülkede Trudovoje, Uçkoştom, Sarı Bulak ve Kensu'da kalay ve tungsten yatakları bulunmaktadır. Toplam kalay rezervi 160.000 ton, tungsten rezervi ise, 150.000 ton kadardır.

Ayrıca Kırgızistan'da dünyada az bulunan madenlerden olan seryum, disprosyum, erbiyum, gadolinyum, holmiyum vd. olmak üzere 14 çeşit nadir ve belirgin özellikteki madenler elde edilmektedir. Ülkede, Makmal, Kumtor ve Ceruy'da toplam rezervi 500 ton civarında olan altın yatakları bulunmaktadır. Yıllık altın üretimi 80 tondur. Kırgızistan'da çıkarılan madenlerin çok az bir kısmı ülke sanayisinde kullanılmakta, önemli bir kısmı ham ya da yarı mamul olarak ihraç edilmektedir.

Ülkede, Gökyangang, Taşkömür, Kızılkıya, Uçkorgan, Sulsukta, Cergelan ve Soğut'da kömür çıkarılmaktadır. Toplam rezervi 2 milyar ton kadardır. Kırgızistan'ın 1991'de yıllık kömür üretimi ise, 3.5 milyon tondur. Ülkenin 12 ayrı merkezinde de petrol ve doğal gaz rezervi tespit edilmiştir. 1991'de 143 bin ton petrol, 83 milyon m³ doğal gaz üretilmiştir. Kırgızistan'ın petrol, doğal gaz ve kömür üretimi ülke ihtiyacını karşılayamamaktadır.

Fosil kökenli enerji kaynakları yeterli olmayan Kırgızistan'ın zengin bir hidroelektrik potansiyeli bulunmaktadır. Ülkenin yıllık toplam hidroelektrik potansiyeli 142.5 milyar kWh olarak hesaplanmıştır. 1993 yılı itibariyle bunun ancak 9.4 milyar kWh'ini üretebilmektedir. Akarsular üzerinde kurulan 18 adet HES'den başlıcaları Uçkorgan, Taşkömür, Toktogul, Lebedinshiy ve At-başı'daki hidroelektrik santralleridir. Ayrıca Mayli Say, Kaindı, Bişkek ve Minkuş'ta termik elektrik santralleri bulunmaktadır. Bu santrallerin 1993'deki enerji üretimi 2.1 milyar kWh'dır. Böylece ülkenin

1993 yılı toplam elektrik enerjisi üretimi 11.5 milyar kWh'i bulur ki, Kırgızistan bunun önemli bir kısmını komşu ülkelere satmaktadır.

Sanayi: Kırgızistan'da sanayinin yurtiçi net maddi üretime katkısı % 30'dur. Faal nüfusun % 21'i sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Ülkenin dağlık coğrafi yapısı sebebiyle sanayi pek gelişmemiştir. Ülkede 600'den fazla sanayi kuruluşu vardır. Sanayinin ekonomi içindeki yeri hayvancılık ve tarımdan sonra gelir. Kırgızistan sanayileşme sürecinin henüz başında sayılabilir. Ancak, tarım ve yeraltı maden kaynaklarına dayalı bazı sanayi kuruluşları gelişme göstermiştir. Özellikle, tarıma dayalı sanayilerden gıda sanayinde önemli aşamalar kaydedilmiştir. Çeşitli gıda sanayi, konservecilik ile pamuk, yün ve ipek işleyen fabrikalar bulunmaktadır. Özellikle konservecilikte büyük gelişme gösteren Kırgızistan, komşu cumhuriyetlere konserve ihraç etmektedir. Halk için iyi bir iş sahası oluşturan konservecilik ülkenin belli başlı merkezlerine dağılmıştır. Bişkek, Oş, Tokmok gibi önemli yerleşim merkezlerinde konserve fabrikaları kurulmuştur. Ayrıca ülkede metalürji, makine yapımı, elektronik ve tekstil sanayi tesisleri arzu edilen seviyede olmamakla birlikte nisbeten gelişme göstermiştir.

Ulaşım: Kırgızistan'da ulaştırma sektörü oldukça gelişmiştir. Ulaştırma altyapısı ve makina ekipman parkı ülke ihtiyacını karşılayabilecek durumdadır. Toplam 23.000 km uzunluğundaki karayolu ağı taşımacılığın belkemiği durumundadır, buna karşılık demiryolları açısından çok zayıftır. Ülkede sadece 340 km. uzunluğunda demiryolu bulunmaktadır. Kırgızistan'da hava taşımacılığı da ileri seviyededir. Bişkek ve Oş havaalanları uluslararası trafiğe açıktır.

Turizm: Kırgızistan'ın kış sporları, dağ yürüyüşü ve tırmanışları, akarsu kanoculuğu, avcılık, termal tesislerde sağlanan sağlık turizmi ve İpek Yolu boyunca kültür turları gibi oldukça zengin bir turizm potansiyeli bulunmaktadır. Bu nedenle geçmiş yıllarda Rusya, Orta Asya cumhuriyetleri ve Sibirya'dan sürekli turist gelmekteydi. Gerekli tanıtım ve yatırımlar yapılması halinde Kırgızistan, Orta Asya'nın önemli bir turizm ülkesi olmaya adaydır.

Kırgızistan'ın 1987 verilerine göre, toplam 289 konaklama tesisinde 72.700 yatak kapasitesi mevcuttur. Bunların coğrafi bölgelere dağılımına bakıldığında, sağlık ve termal turizm açısından önemli bir potansiyele sahip Issık-Köl bölgesi, 139 tesis ve 39.484 yatak kapasitesi ile en önde gelmekte, bunu tarihi ve kültürel değerler açısından zengin olan ve İpek Yolu üzerinde yer alan Oş bölgesi, 75 tesis ve 18.098 yatak kapasitesi ile izlemektedir. Ülkenin başşehrinin de yer aldığı ve kayak sporları ve rekreasyon imkanları açısından zengin olan Çu bölgesinde ise 54 tesis ve 12.721 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Dağlık alanlar, bitki örtüsü, akarsu ve iklim özellikleri açısından önem arzeden Narin ve Talas bölgelerinde ise tesis sayısı oldukça azdır.

Ticaret: Kırgızistan'ın ürettiği ve iyi kalitesi ile meşhur olan standart antimon dünya pazarlarında rahatlıkla alıcı bulmaktadır. Orta Asya'nın en büyük ipek fabrikalarının çoğu Kırgızistan'da kurulmuştur. Kırgız Türkleri kendi ihtiyaçlarını rahatça karşıladıkları gibi, komşu ülkelere de ipek ihraç edebilmektedirler.

Kırgızistan'ın 1990 ithalatının % 54.7'sini ham şeker, % 14.7'sini tahıl oluşturmaktadır. 96.6 bin ton buğday, 47.9 ton ham şeker, 30 milyon rublelik tıbbi malzeme ithal etmiştir. Aynı yıl 73 çeşit malı 77 değişik ülkeye satmıştır. İhraç edilen malların % 84.6'sını hammaddeler oluşturmaktadır.

TACİKİSTAN CUMHURİYETİ

Türkistan olarak adlandırılan bölgenin güney kısmında yer alan Tacikistan'ın diğer cumhuriyetlerden farkı; Taciklerin Farsî bir kavim olmalarıdır. Farsçanın değişik bir şivesini konuşan Tacikler, Sünni-Hanefi mezhebinden olmaları ile de İranlılardan ayrılırlar. Bilhassa Özbeklerle sıkı ilişki içinde bulunmalarından dolayı Taciklerin bir kısmı Özbekçe de konuşurlar.

143.100 km² yüzölçümüne sahip olan Tacikistan'ın 1989 nüfusu 5.089.593'dür. Başşehri Duşanbe'dir. Ülke, doğuda Çin (Doğu Türkistan), güneyde Afganistan, batıdan Özbekistan ve kuzeyden de Kırgızistan'la çevrilidir. Ülke topraklarının büyük bir bölümü dağlarla kaplıdır. Doğuda sarp dorukları buzullarla kaplı Pamir dağlarıyla birleşen kesimde, Alay dağının yükseltisi 7483 m'yi bulur. Güney kesimde de yükselti 6000 m'yi aşar. Batıda Hisar dağlarıyla Amuderya arasında geniş Vahş ve Kafirnigan vadileri uzanır. Sert kara iklimi etkisindeki ülkenin, özellikle doğu ve güney kesimindeki yüksek dağlık sahalar son derece kuraktır. Buzulların erimesiyle oluşan suların beslediği Pianc, Vahş gibi ırmakların sularından yararlanılarak hem vadilerdeki bozkırlar tarıma açılmakta hem de hidroelektrik santrallerinden ülke ihtiyacının da üstünde enerji üretilmektedir.

Tacikistan idarî açıdan bir özerk cumhuriyet ve 4 eyalete bölünmüştür. 63.700 km²'lik bir alana sahip olan Bedaşa'n Özerk Cumhuriyeti'nin merkezi Horog'dur. Ülkenin eyaletleri ise; Duşanbe, Kulyab, Kurgan-Töbe ve Hocent'dir. Fergana Havzası'nın bir bölümünü oluşturan Hocent Eyaleti 26.100 km² alanıyla ülke topraklarını % 18'ini kapsamakta ve ülke nüfusunun % 40'ını barındırmaktadır. Tacikistan nüfusunun 1/4'ini Özbekler oluşturur. Ülkede ayrıca, 75 bin kadar Tatar, 65 bin kadar Kırgız ve 20 bin kadar da Türkmen yaşamaktadır. Böylece Tacikistan nüfusunun % 30'a yakını çeşitli Türk toplulukları oluşturmaktadır. Tacikistan'daki Türklerin büyük bir bölümü Fergana Havzası'nda, Hocent Eyaleti'nde yaşamaktadır. Tacikistan nüfusunun yaklaşık 2/3'ünü Tacikler oluşturmaktadır (Tablo: 38).

Toplam Tacik nüfusun yaklaşık 1/4'i kendi ülkelerinde yaşamaktadır. Tacikistan dışında yaşayan Taciklerin büyük bir kısmı Özbekistan'da yaşamaktadır. Ayrıca BDT'nun değişik kesimleri ile Afganistan ve Çin (Pamir)'de de Tacik nüfus yaşamaktadır.

Tablo 38: Tacikistan'ın etnik yapısı.

Topluluk	1979	(%)	1989	(%)
Tacik	2,237.048	58.8	3,168.193	62.2
Özbek	873.199	22.9	1,197.091	23.5
Rus	395.089	10.4	386.630	7.6
Tatar	78.179	2.1	72.169	1.4
Kırgız	48.376	1.3	63.831	1.3
Ukraynalı	35.826	0.9	40.646	0.8
Alman	38.853	1.0	32.493	0.6
Türkmen	13.991	0.4	20.527	0.4
Diğerleri	85.659	2.3	108.014	2.1
TOPLAM	3,806.220	100	5,089.594	100

Tacikistan ekonomisinin büyük bir kısmı tarım ve hayvancılığa dayanır. Yeryüzü şekilleri ve iklimin tarımı büyük ölçüde güçleştirmesine rağmen, vadilerde sulamayla tarım oldukça geliştirilmiş ve pamuk (250 bin ha.), tahıl, pirinç, meyve ve sebze yetiştirilmektedir. Dağ otlaklarında hayvancılık (3-4 milyon davar ve 1 milyon kadar sığır) önemli ölçüde geliştirilmiştir. Ayrıca bilhassa Hocent'de en önemli geçim kaynaklarından birini de ipek böcekçiliği oluşturur. Hidroelektrik enerjiye ve yer altı kaynaklarına (altın, kurşun, çinko, arsenik, tuz ve petrol) dayalı sanayi yakın zamanlarda gelişmeye başlamıştır. Ayrıca giyim, tekstil sanayi ve halıcılığı da saymak gerekir. Ama tüm bu sanayi kolları ülke ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Ülkede 642 km'lik demiryolu ağı mevcuttur.

DOĞU TÜRKİSTAN

Doğu Türkistan, kuzeyden güneye doğru Altay Dağları'nın güney eteklerini, Tarbagatay'ın doğu kısmını, Çungarya Havzasını, Tanrı Dağları'nı, Tarım Havzası'nı ve Altın Dağları'nın güney eteklerini kapsayan geniş bir sahaya yayılmaktadır. Halen Çin'in işgali altında bulunan Doğu Türkistan'a "Çin Türkistanı" da denilmektedir.

ŞİNCİANG-UYGUR ÖZERK BÖLGESİ

Yeri ve Sınırları: Asya'nın kalbi sayılan Doğu Türkistan, Batı Asya ile Uzak Doğu arasındaki geçiş güzergâhı üzerinde yer alır. Doğu-batı yönündeki büyük tabii yollar, eskiden olduğu gibi bugün de buradan geçmektedir. Güneyde Tibet'in yüksek ve kurak yaylalarına, kuzeyde sert tabiatlı Sibiryaya göre insanların yerleşmesi ve yolların geçmesi için uygun bir bölgedir.

Doğu Türkistan, kuzeybatıdan Batı Türkistan, kuzeydoğudan Moğolistan Halk Cumhuriyeti, güneybatıdan Afganistan, güneyden Pakistan, Hindistan ve Tibet, doğudan da Çin (Kansu eyaleti) ile çevrilidir (bkz. Harita: 12). Yüzölçümü 1.646.800 km² olan Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan gibi koloniler de dahil olmak üzere, Çin Halk Cumhuriyeti'nin toplam yüzölçümünün yaklaşık altıda birini oluşturmaktadır.

Doğal Çevre Özellikleri:

Yeryüzü Şekilleri: Doğu Türkistan'ı batıdan doğuya doğru uzanan üç coğrafi bölgeye ayırmak mümkündür;

Çungarya Havzası; Tanrı (Tien Şan) Dağları ile Altay Dağları arasında yer alan, hafifçe arızalı alçak bir saha olan Çungarya Havzası, yaklaşık 600 bin km²'lik bir alanı kaplar. Orta kısmı çöl olan havzanın kuzey ve güney kenarları tarım ve hayvancılığa uygun steplerle kaplıdır. Bilhassa havzanın güney kenarında yer alan Tanrı Dağları'ndan inen akarsuların oluşturduğu vahalar, önemli tarım alanları olarak belirir. Uzak Doğu'yu batı alemine bağlayan tarihi yollardan birinin de geçtiği yol güzergâhı havzanın güneyinde, Tanrı Dağları eteğinde yer alır. Bugün de Çin'i Orta Asya'ya bağlayan demir

ve kara yollarının geçtiği bu kısımda, Tanrı Dağları'nın doğu eteğinde bu dağ sıralarını Turfan yönünde kolayca geçmeye imkan veren bir vadi içinde ülkenin başşehri olan Urumçi yer alır.

Tanrı Dağları: Çungarya havzasını güneyindeki geniş Tarım Havzası'ndan ayırır ve yükseltisi 7400 m.yi geçen zirveleri ile heybetli bir görünüm arzeder. I. Jeolojik Zaman'a ait eski kütlelerden oluşan dağlar üzerinde geniş düzlükler ve yüksek kısımlarda büyük buzullar vardır. Tanrı Dağları'nın batı kısmında ormanlar ve otlak alanlar geniş yer kaplar.

Tanrı Dağları'nın doğusunda deniz seviyesinden 154 m. aşağıda olan, Turfan Çukuru yer alır. Çanağın en alçak kısmında bir göl, daha doğrusu bir bataklık vardır. Turfan Çukurluğu'nda dağlardan inen akarsuların çevrilmesiyle ve kaynaklardan faydalanılarak sulamalı tarım yapılmaktadır.

Tarım Havzası; Tanrı Dağları'nın güneyinde ülkenin en geniş havzası (yaklaşık 900 bin km².) olan Tarım Havzası yer alır. En alçak yeri 800 m. yükseltiye sahip olan havzanın, güneyini bir duvar gibi yükselen ve zirveleri 7500 m.yi geçen Karanlık Dağları kuşatır. Tarım Havzası'nın ortasında yaklaşık 350 bin km² alana sahip olan Taklamakan çölü yer alır. Çıplak, kumlarla örtülü çöl sahası dışında, yer yer çakıl yığınları ya da rüzgar aşındırması ile oluşmuş ve yarıdağ denilen bir takım oluklar ile düzensiz sırtlar ve tepelikler halinde oyulmuş killi topraklar mevcuttur. Buralarda tarım ve hayvancılık için uygun alanlar da bulunmaktadır.

Akarsu ve Göller: Doğu Türkistan'ın en önemli akarsuları Tarım Havzası'nı sulayan Tarım Nehri ile Çungarya havzasını sulayan Bulungir, Kara İrtiş ve Hurungudu nehirleridir.

Tarım Havzası'nın hidrografyası kendine özgü bir karakter göstermektedir. Depresyonun tabanı kuzeye doğru eğimli olduğundan Tarım Nehri de havzanın kuzey tarafına yerleşir ve oradan doğuya doğru yönelerek Lop gölüne dökülür. Karakurum Dağları'nın doğu yamaçlarından doğan Tarım Nehri'nin uzunluğu 1.600 km.dir. Altı koldan oluşan Tarım Nehri'ni oluşturan kolların en önemlisi batıdan gelen ve tarihi Kaşkar şehrinin bulunduğu vadiyi sulayan Kaşkar Derya'dır. Güneybatıdan gelen ve Yarkend Vadisi'ni sulayan Yarkend Derya ile güneyden gelen ve Hoten Ovası'nı

sulayan Hoten Derya ve Aksu bölgesini sulayan Aksu Derya Tarım Nehri'nin diğer kollarını oluşturur. Bu nehirlerin birleşmesiyle oluşan Tarım Nehri doğuya doğru ağır ağır ve gittikçe zayıflayarak ilerlemekte ve Lop depresyonunun en alçak (780 m.) yerini oluşturan Lop gölüne dökülmektedir. Lop gölüne ayrıca Karanlık Dağları'ndan kaynağını alan Çerçen Derya ile Tarım Nehri'nin bir kolu olan ve Tanrı Dağları'nın güney yamaçlarından kaynaklanan akarsuların Kuruk dağı gerisinde oluşturdukları Bağraç gölünün ayağı durumundaki Kuruk Derya da dökülmektedir. Tarım Nehri ve kolları Karakurum ve Karanlık Dağları'nın zirvelerini kaplayan buzullar ile karların erimesi ve ilkbaharda görülen yağışlarla beslenir.

Çungarya havzasında yer alan akarsulardan Bulungir, Manas, Bortala ve Emin çayı gibi akarsular çevre dağlardan inmekte ve havzanın çukur yerlerini oluşturan Pulutoy, Manas, Ebinur ve Alakol gibi göllere dökülmektedirler. Çungarya havzasının kuzeyinde yer alan Kara İrtiş ırmağı ise, doğudan batıya doğru akarak Kazakistan'daki Zoysan gölüne dökülmektedir.

Doğu Türkistan'ın en önemli gölleri Lop ile Bağraç ve Çungarya havzasındaki Ebi-Nor gölleridir. Sığ ve sık sık yer değiştirmesinden dolayı Lop gölüne Lop-Nor (yürüyen göl) denmektedir.

İklim ve Bitki Örtüsü: Doğu Türkistan, Asya'nın en merkezi kısmında yer alması nedeniyle çok şiddetli karasal bir iklim hüküm sürmektedir. Ülkede yazlar çok sıcak ve çok kurak, kışlar ise çok soğuk ve az yağışlı geçer. Yazın en sıcak ayı olan temmuz ortalaması bir çok istasyonda 30°C, en soğuk ay olan ocak ortalamaları ise, -15°C ile -30°C arasında değişmektedir. Kurak bir bölgede yer alan Doğu Türkistan'da yıllık yağış toplamı, Çungarya havzasında 150-200 mm. arasında değişirken Tarım havzasında 100 mm.nin altına düşmekte, hatta 10 mm.ye kadar düşen yerler (Çerçen) bulunmaktadır. Dağlık alanlarda ise nisbeten yükselen yağış miktarları yer yer 500-600 mm.yi bulmaktadır.

Kuraklık yanında aşırı sıcak ve soğuk bir iklimin bulunması, ülkenin genel bitki örtüsünün de çöl, çölümsü step ve step bitkilerinden oluşmasına yol açmıştır. Geniş alanlar kaplayan bu otsu bitkiler yanında dağların eteklerinde ağaçlı steplere ve yer yer ormanlık alanlara da rastlanmaktadır. Doğu Türkistan'ın ormanlık alanlarının toplamı 12 bin km²'dir, yani ülke yüzölçümünün %66'sı kadardır.

İdarî Yapısı:

Doğu Türkistan M.Ö. 210 yılından beri, Hun (M.Ö.220-M.S. 386), Tabgaç (386-534), Göktürk (552-840), Uygur (744-840), Kara Hoca Uygur Hanlığı (846-1397), Karahanlılar (840-1218) ve Türk-Moğol İmparatorluğu (1218-1759) gibi çeşitli Türk hanedanlarının sınırları içinde kalmıştır. Bu devletlerin zaman zaman zayıflamasından doğan fırsatları değerlendiren Çin, 6 defa Doğu Türkistan'a saldırmış ve her birinde kısa sürelerle ülkeyi işgal etmişse de her seferinde Türkistan halkı tarafından geri püskürtülmüştür. Çin'de büyük bir imparatorluk kuran Mançular, 1750'de Doğu Türkistan'ı işgal etmiş ve 1862'ye kadar burada hakimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu süre içinde 42 defa isyan çıkmışsa da bunların hepsi kanlı bir şekilde bastırılmış, ancak 1863'deki son isyanda Doğu Türkistanlılar başarılı olmuş ve ömrü 16 yıl süren bir devlet kurmuşlardır. Çarlık Rusya'sının ele geçirmesinden korkan İngilizlerin büyük para desteği ile Doğu Türkistan'a 1876'da tekrar saldıran Çin kuvvetleri, 18 Kasım 1884'de ülkeyi yeniden ele geçirmişlerdir. Bundan sonra 1931'de başlayan ayaklanmayı bastıramayan Çin, SSCB'den yardım istemiş ve isyan 1933'de SSCB'nin askeri müdahalesi ile bastırılmıştır. Daha sonra 12 Kasım 1944'de Türkler tekrar bağımsız devlet kurmayı başarmışlar ancak bu devlet de 1949'da Komünist Çin yönetimine teslim olmuştur. Doğu Türkistan o tarihten buyana Çin hakimiyeti altında bulunmaktadır. Bugünkü Şinciang-Uygur Özerk Bölgesi 1955'de oluşturulmuştur. Bu bölge de kendi içinde beş özerk eyalete bölünmüştür. Bunlar:

- 1- İli Kazak Özerk Eyaleti,
- 2- Boro Tala Moğol Özerk Eyaleti,
- 3- Çang-çi "Hui" Özerk Eyaleti,

4- Bayan Gol Moğol Özerk Eyaleti,

5- Kızıl-Su Kırgız Özerk Eyaleti'dir.

Bunlar dışında, Urumçi, Altay, Aksu, Hotan, Kaşgar ve Kumul eyaletleri ve bu eyaletlere bağlı 100 kadar ilçe bulunmaktadır.

Ayrıca Doğu Türkistan'da Şinciang Uygur Özerk Yönetimi ülkenin tümünde yetkili bir organ değildir. Doğu Türkistan'da özerk yönetim dışında, onunla aynı yetkilere sahip 7 ayrı devlet organı bulunmaktadır. Bunlar; Şinciang Askeri Bölge Komutanlığı, Şinciang Askerî Üretim ve İnşaat Bölge Komutanlığı, Şinciang Komünist Partisi, Şinciang Halk Kurultayı Daimi Komitesi, Siyasi Dayanışma Konseyi, Disiplin Kontrol Komitesi ve Devlet Savunma Güçleri Genel Komutanlığı'dır. Bunların idarî ve hukukî dereceleri Özerk Bölge Yönetimi ile eşittir. Bu organların hemen hepsi dolaylı ve direkt olarak Pekin'deki merkezi hükümete bağlıdır. Bu yüzden özerk bölge hükümeti mahiyet itibariyle kukla bir organdan ibarettir.

Tablo 39: Çin Halk Cumhuriyeti'nin idarî bölünüşü .

İdarî ünite adı	Merkezi	Alanı (km ²)	Nüfusu (1990)
22 Han Eyaletli topl.	PEKİN	4,864,200	985,823,600
3 Özerk Belediye	Pekin, Şanghay, Tianjin	34,500	32,946,000
Doğu Türkistan Ö.B.	Urumçi	1,646,800	15,156,000
İç Moğolistan Ö.Böl	Honhot	1,565,000	21,457,000
Tibet Özerk Bölge	Lhasa	1,221,000	2,196,000
Guangxi Özerk Bölge	Nanning	230,000	42,246,000
Ningxia Özerk Bölge	Yinchuan	170,000	4,655,000
TOPLAM		9,731,500	1,104,479.600

Tablo: 39'da görüldüğü gibi Avrupa kıtasına yakın alanı bulunan Çin'in toplam nüfusu, dünya nüfusunun 1/5'i kadardır. Doğu Türkistan'ın alanı Çin'in toplam alanının % 16.9'unu, nüfusu ise % 1.4'ünü oluşturmaktadır.

Nüfusu:

Doğu Türkistan'da tam bir nüfus sayımı hiç bir zaman yapılmamıştır. En son Çin nüfus sayımına göre (1982), ülkenin nüfusu 13.081.681'dir. Bu nüfus üzerinden tahmin yapıldığında 1995 yılında 18 milyon kadar nüfusu bulunmaktadır. Ancak, Çin makamları azınlıkların nüfusunu yarı yarıya az göstermektedirler. Bunun sebebi azınlıkların haklarını kısıtlamak, onların bir tehlike olmadıkları mesajını vermektir. Diğer taraftan azınlık nüfusun bir

kısmı Çinli gibi gösterilmektedir. Ayrıca Çinli yöneticiler, Çin'in sürekli artan nüfusunu Doğu Türkistan'ın verimli bölgelerine kaydırmaktadırlar. Nitekim, 1949'dan önce Doğu Türkistan'da yerleşmiş olan Çinli sayısı yalnız 300 bin iken bugün bu rakam 10 milyonu bulmuştur. 1953 nüfus sayımında ülke nüfusunun % 75'ini oluşturan Uygurların sayısı, 1982 nüfus sayımında % 45'e düşmüştür. Buna karşılık, 1953'de % 6 olan Çinli nüfusu 1982'de % 46'ya yükselmiştir. Ayrıca 1760'da Doğu Türkistan'ı işgal eden Çinlilerin, 500 bin, 1877'deki işgalden sonra da 600 bin Türkü katlettiği ve baskılara dayanamayan 70 bin Türk'ün Batı Türkistan'a göç ettiği bilinmektedir. Yine 1949'da Doğu Türkistan'ı tekrar işgal eden Çin kuvvetleri 600 bin Türk'ü katletmiş ve zulme dayanamayan 750 bine yakın Doğu Türkistanlı 1950'lerde Türkiye, Suudi Arabistan ve diğer ülkelere göç etmişlerdir.

Bütün bunlara rağmen, mevcut resmi istatistikler göz önüne alınarak bir tahmin yapıldığında, günümüzde Doğu Türkistan'da, 10 milyon kadar Uygur, 1.5 milyon kadar Kazak, 200 bine yakın Kırgız, 20 bine yakın Özbek, 6-7 bin civarında Tatar, 40 bin kadar Tacik ve 10 milyon civarında da Çinli bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak, bağımsız kaynaklar, Doğu Türkistan'daki Müslüman Türk nüfusunu 25 milyon, hatta bazı kaynaklar 30 milyon kadar tahmin etmektedir. Ayrıca Çin'in Çinghai ve Kansu eyaletlerinde yaşayan 69.500 Salar ve Kansu eyaletinde yaşayan 10.500 Yuğur da Türk ve Müslümandır. Yine Çin'in çeşitli eyaletlerinde ve Doğu Türkistan'da yaşayan Hui denen Çinli Müslümanların sayısı da 7.220.000 kadardır.

Tablo 40: Doğu Türkistan'ın etnik yapısı (1982)

Topluluk	Nüfusu	%'si
Çinli	6.039.855	46.2
Uygur	5.957.112	45.5
Kazak	907.582	6.9
Kırgız	113.999	0.9
Tacik	26.503	0.2
Özbek	12.503	0.1
Tatar	4.127	0.0
Diğer	56.855	0.4
TOPLAM	13,081.681	100

Ekonomik Kaynakları:

Tarım ve Hayvancılık: Doğu Türkistan'da yaşayan Türk toplulukları, diğer Türk boylarından daha önce yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu Türk boyları, M.S.2. yüzyılda toprağı işlemeye başlamışlardır. VII. yüzyıla gelindiğinde ise oldukça gelişmiş bir tarıma sahiptirler.

Doğu Türkistan'ın önemli bir kısmını çöl sahaları ile dağlık alanlar oluşturduğundan tarım toprakları sınırlıdır. Genellikle Çungarya ve Tarım havzalarının kenarlarında yer alan vahalar önemli tarım alanlarını oluşturmaktadır. Ülkenin 150 bin km² (ülke topraklarının % 8.2'si) tarım toprağı bulunmaktadır. Tarım alanlarının % 90'a yakın kısmı tahıl üretimine ayrılmıştır. Tahıllardan en çok buğday ekilmekte, bunu pirinç ve mısır izlemektedir. Ayrıca arpa, çavdar ve darı da ekilmektedir. Sanayi bitkilerinden pamuk ve şeker pancarı tarımı yapılmakta, ipek böcekçiliğı için dutluklar ve çok sayıda meyve ve sebzeler yetiştirilmektedir. Meyvelerden kayısı, elma, armut, şeftali, kavun ve üzüm üretimi önemlidir.

Doğu Türkistan'ın coğrafi özellikleri hayvancılık için son derece elverişlidir. Ülkenin yaylak ve kışlak olarak kullanılabilir yüksek dağlık alanlardan vahalara oldukça geniş otlakları bulunmaktadır. 60 milyon baş hayvanı besleyebilecek kapasitedeki 760 milyon km² otlağına sahip olan Doğu Türkistan'daki hayvan sayısı, 14 milyonu koyun ve bir o kadar keçi, 2 milyon sığır, 900 bin at, 70 bin merkep ve 30 bin deve olmak üzere, 31 milyon baş olarak tahmin edilmektedir. Doğu Türkistan 1949'a kadar halıları ile meşhurdu. Hoten, Yarkend ve Kaşkar'da dokunan halılar dünyanın dört bir yanına ihraç edilirdi. 1949'dan sonra buralarda üretilen yüksek kaliteli yünün Çin'e gönderilmesi nedeniyle zamanla halıların kalitesi bozulmuştur.

Maden ve Enerji Kaynakları: Doğu Türkistan yeraltı kaynakları bakımından çok zengin bir ülkedir. Ülkenin 5 bin ayrı maden ocağından 118 çeşit maden çıkarılmaktadır. Bir başka ifade ile Çin'in toplam maden ocaklarının % 85'i Doğu Türkistan'da yer almaktadır.

Doğu Türkistan'ın yeraltı zenginliklerinin başında petrol gelmektedir. Karamay, Tarun ve Turfan havzaları ile Taklamakan çölünde zengin petrol yatakları bulunmaktadır. 1988'de 700 km²'den fazla petrol üretilen alan ve 11

farklı bölgede de petrol rezerv alanı bulunmaktaydı. Doğu Türkistan'da tesbit edilen petrol rezervleri 6.5 milyar ton, doğal gaz rezervleri ise 10 trilyon m³ kadardır.

Doğu Türkistan'ın en zengin petrol yataklarından Karamay bölgesinden yılda 1.286.000 ton petrol çıkarılmaktadır. Buradaki petrol rezervinin 160 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. İkinci petrol sahası Vusu bölgesindedir, yılda 380 bin ton petrol çıkarılan bu bölgedeki petrol rezervi 75 milyon tondur. Korla havzasında ve ayrıca Kuçar, Kangalık, Hoten ve Taklamakan bölgelerindeki petrol yataklarından da yılda yaklaşık 18 milyon ton petrol çıkarılmaktadır. Doğu Türkistan'daki tüm yatlardan yılda 22 milyon ton petrol elde edilmektedir ki, Çin'in yıllık toplam petrol üretiminin 35 milyon ton olduğu düşünülürse Doğu Türkistan'dan çıkarılan petrol ülke üretiminin % 60'ını karşılamaktadır.

Doğu Türkistan'ın Altay, Tanrı ve Karanlık Dağları'nın etekleri, Turfan, Karaşehir, Kuçar, Kaşkar, Yeni Hisar ve Çöğçek bölgelerinde geniş kömür rezervleri bulunmaktadır. Ülkenin toplam kömür rezervi 1.600 milyar tondur. Bu, Çin'in toplam kömür rezervinin yarısını oluşturur.

Ayrıca Doğu Türkistan'da bilhassa Turfan, Aksu, İli ve Yeni Hisar bölgelerinde zengin demir yatakları bulunmaktadır. Ülkede 550 yerde demir çıkarılmakta olup, toplam rezervi 1 milyar ton kadardır. İli Kuçar, Bay ve Urumçi bölgelerinde zengin bakır yatakları ve yine İli, Altay, Barçöl, Çerçen, Keriev ve Urumçi etrafında altın damarları keşfedilmiştir. Yıllık altın üretimi 360 kg. olan ülkenin, toplam altın rezervinin 18.5 milyon ton olduğu sanılmaktadır. Bunların dışında halkın, "Kaştaşı" dediği ve Çin'in önemli ihraç ürünlerinden olan yeşim taşı (zümrüt), 5 ayrı bölgede uranyum, 12 bölgede kalay, 5 bölgede volfram yatakları işletilmekte olup bunların miktarı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Doğu Türkistan'da şimdiye kadar asbest (rezervi 20 milyon ton), platin, gümüş, kurşun, sülfür, mika gibi değişik madenler bulunan yaklaşık 600 yatak tesbit edilmiştir.

Sanayi: Doğu Türkistan çok zengin bir yeraltı ve yerüstü zenginliğine sahip olmasına rağmen, ülkeye sadece bir hammadde deposu olarak bakıldığından sanayisi ilerlememiştir. Doğu Türkistan'daki mevcut

imalathanelerin, tezgâhların ve atölyelerin çoğu halkın basit ihtiyaçlarını karşılayan mallar üretmektedir. 1950'den sonra ülkenin bazı bölgelerine fabrikalar yapılmaya başlanmıştır. Bugün ülkede yer alan 40 bin kadar imalathanenin ancak 40 kadarı büyük işletmedir. Bu fabrikaların çoğu ülkeden çıkan madenleri ve petrolü işlemek için ve bu maddelere dayalı mamuller üretmek için kurulmuştur. Üretilen mamul maddelerin çoğunluğu Çin'in diğer bölgelerine sevk edilmektedir. Doğu Türkistan'ın en önemli sanayi tesisleri; Urumçi'deki demir-çelik ve çimento fabrikaları ve Kaşgar'daki tarım aletleri fabrikasıdır. Çin yönetimi, kurduğu her fabrika için kalifiye işçi adı altında sürekli Çinlileri getirip Doğu Türkistan'a yerleştirmektedir. Ayrıca son yıllarda Doğu Türkistan'ın yeraltı zenginliklerini ortaya çıkarmak için, yabancı sermayeyi de ülkeye yatırım yapmaya teşvik etmektedir.

Ulaşım: Uzunluğu 24.000 km'yi geçen karayolları Doğu Türkistan'ı Çin, Pakistan, Tibet ve Batı Türkistan'a bağlamaktadır. 2.000 km. uzunluğundaki Lanzhou-Urumçi demiryolu 1962'de açılmıştır. Urumçi'de güneye doğru yapımı devam eden bir başka demiryolunun 400 km.'lik kısmı kullanıma açılmıştır. Urumçi ile Kazakistan'ın başkenti Almatı arasındaki 500 km. uzunluğundaki demiryolu hattının yapımına devam edilmektedir.

Urumçi ile Doğu Türkistan'ın diğer şehirleri İli, Karamay, Altay, Korla, Aksu, Kaşgar ve Hoten arasında düzenli uçak seferleri yapılmaktadır. Ayrıca Urumçi ile Çin şehirleri Pekin, Guangzhou, Şanghay, Xian ve Lanzhou arasında da uçak seferleri vardır. 1986 yılında Urumçi ile İstanbul arasında da uçak seferleri başlamıştır.

MOĞOLİSTAN'DA TÜRKLERİN YAŞADIĞI BÖLGELER

Türklerin ilk yurtlarının bir parçası olan Moğolistan, bağımsızlığını kazandığı 1924 yılına kadar Çin'in işgali altındaydı. Bugün de Moğolistan'ın bir bölümünü oluşturan İç Moğolistan Çin'in işgali altında özerk bir bölgedir. Moğolistan bugün 1.565.000 km² alana ve 2.200.000 (1993) nüfusa sahiptir. Ülkenin başşehri 575 bin nüfuslu Urga (Ulan-Bator)'dır.

Denize kıyısı olmayan ve Rusya ile Çin arasına sıkışmış tampon bir devlet olan Moğolistan'da şiddetli karasal (yıllık amplitüd 80 °C) iklim hüküm sürer. Ülke topraklarının 1/3'ini Gobi Çölü kaplar. Bazı küçük çalı toplulukları dışında hemen tamamı bozkır bitkileriyle kaplı olan ülkede en önemli ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Bu nedenle halkın bir bölümü yarı göçebe bir hayat sürdürmektedir.

Moğolistan'da bugün toplam sayıları 150 bini bulan yedi ayrı Türk topluluğu yaşamaktadır. Bunlardan sayıları 115 bin kadar olan **Kazaklar**, kuzeybatı Moğolistan'da Hovd Nehri havzasında ve Bayan-Ölgiy vilayetinde yaşarlar. Bu vilayetin nüfusunun % 70'ini Kazaklar, % 18'ini de Tualılar oluşturur. Kazaklar geleneksel olarak büyükbaş hayvancılıkla uğraşırlarsa da, son zamanlarda maden ocaklarında ve sanayi sektöründe de faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Sayıları 25 binin üzerinde olan **Tualılar** (Uryanhaylar) ise, Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva Özerk Cumhuriyeti ile de komşu olan Kuzey Moğolistan'daki Hövsgöl bölgesinde ve Kazakların da bulunduğu Hovd bölgesinde yaşamaktadırlar. Geleneksel işleri ren geyiği beslemek olan Tualılar, hayvancılık ve avcılıkla uğraşırlar.

Moğolistan'da Türk asıllı olmalarına rağmen Moğolca konuşan Hotonlar ile Darhadlar da bulunmaktadır. Sayıları 5.000 kadar olan **Darhadlar** Hövsgöl bölgesinde, sayıları 3.500 kadar olan **Hotonlar** ise, Kuzeybatı Moğolistan'daki Uvs bölgesinde yaşamaktadırlar. Hotonlar ve Darhadlar genellikle çiftçilikle uğraşmaktadırlar. Ayrıca Moğolistan'da çoğunluğu tüccar olan az sayıda **Özbek** ve **Uygur** Türkü de bulunmaktadır.

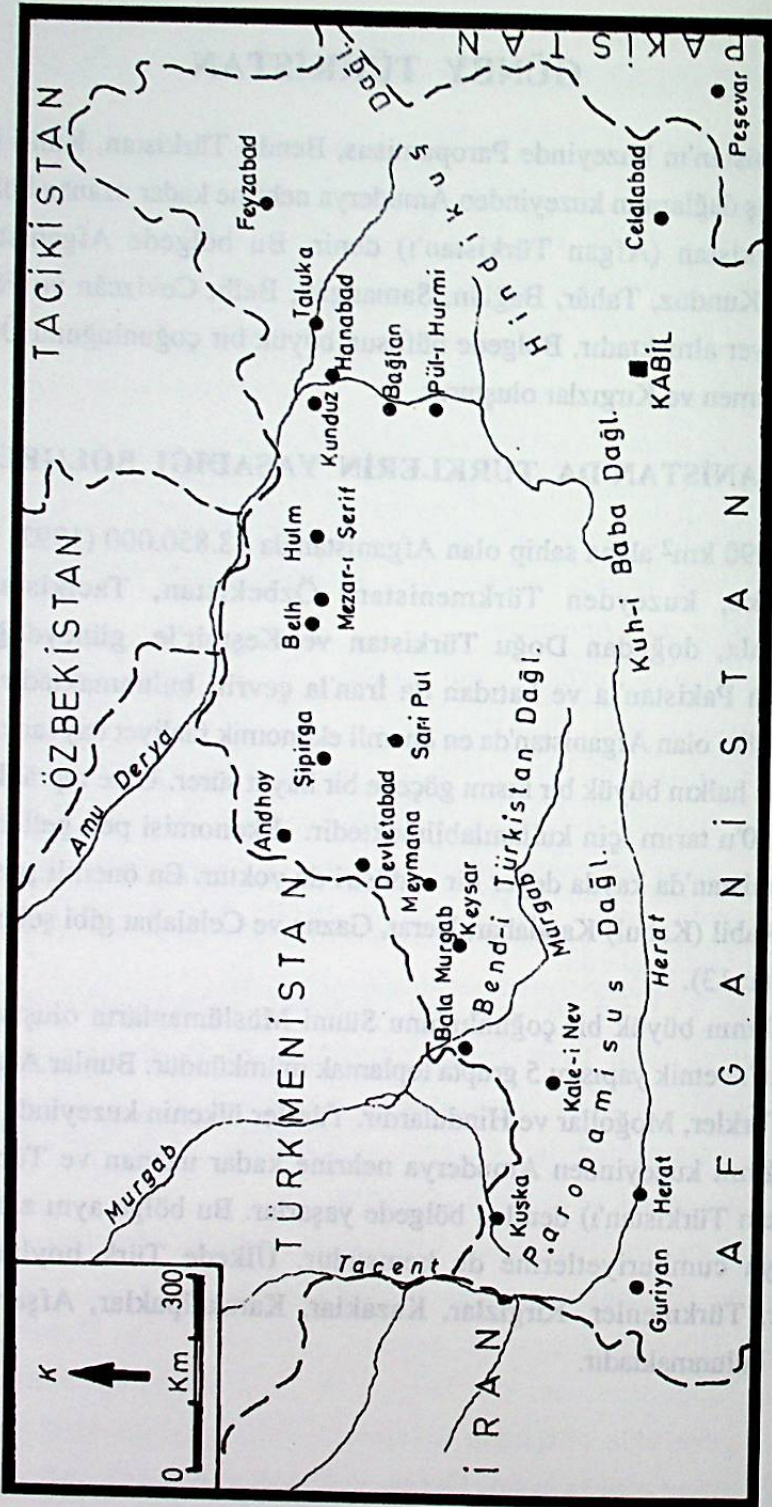
GÜNEY TÜRKİSTAN

Afganistan'ın kuzeyinde Paropamisus, Bend-i Türkistan, Kûh-i Baba ve Hindî-kûş dağlarının kuzeyinden Amuderya nehrine kadar uzanan bölgeye Güney Türkistan (Afgan Türkistan'ı) denir. Bu bölgede Afganistan'ın Badahşan, Kunduz, Tahâr, Bağlân, Samangân, Belh, Cevizcân ve Fâryâb vilayetleri yer almaktadır. Bölgede nüfusun büyük bir çoğunluğunu Özbek, Tacik, Türkmen ve Kırgızlar oluşturur.

AFGANİSTAN'DA TÜRKLERİN YAŞADIĞI BÖLGELER

652.090 km² alana sahip olan Afganistan'da 18.850.000 (1992) nüfus yaşar. Ülke, kuzeyden Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistanla, doğudan Doğu Türkistan ve Keşmir'le, güneydoğu ve güneyinden Pakistan'la ve batıdan da İran'la çevrili bulunmaktadır. Çok dağlık bir ülke olan Afganistan'da en önemli ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Bu nedenle halkın büyük bir kısmı göçebe bir hayat sürer. Ülke topraklarının ancak % 10'u tarım için kullanılabilir. Ekonomisi pek gelişmemiş olan Afganistan'da kayda değer bir endüstri de yoktur. En önemli şehirleri; başşehir Kabil (Kabul) Kandahar, Herat, Gazne ve Celalabat gibi şehirlerdir (bkz.Harita: 13).

Halkının büyük bir çoğunluğunu Sünni Müslümanların oluşturduğu Afganistan'ın etnik yapısını 5 grupta toplamak mümkündür. Bunlar Afganlar, Farslar, Türkler, Moğollar ve Hindulardır. Türkler ülkenin kuzeyinde Kûh-i Baba dağının kuzeyinden Amuderya nehrine kadar uzanan ve Türkistan (Afganistan Türkistan'ı) denilen bölgede yaşarlar. Bu bölge aynı zamanda Orta Asya cumhuriyetlerine de komşudur. Ülkede Türk boylarından Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Afşarlar ve Uygurlar bulunmaktadır.

Harita 13: Kuzey Afganistan (Güney Türkistan)

Afganistan'daki en kalabalık Türk topluluğunu **Özbekler** oluşturur. En yoğun olarak Maymana ve Şıpırğa olmak üzere, Herat, Bala Murgap, Ser-i Pul, Akça, Belh, Mezar-ı Şerif ve Tükurgan gibi şehirlerde yaşarlar. Afganistan'da bugüne kadar nüfus sayımı yapılmadığından sayıları kesin olarak bilinmemektedir. Afgan resmi makamlarının verdiği tahminlere göre, nüfusları 1.5 milyon civarındadır. Ancak bir çok eserde 3 milyonun üzerinde nüfuslarının olduğu kaydedilmektedir. Hatta bazı eserlerde Özbek nüfusunun 5 milyondan aşağı olmadığı iddia edilmektedir. Özbeklerin büyük çoğunluğu köy ve şehirlere yerleşmiş olup, tarım, hayvancılık, çeşitli el sanatları ve ticaretle uğraşır.

Büyük bir kısmı göçebe veya yarı göçebe olan **Türkmenler** ise, Afganistan'ın Herat, Cevizcân, Badğis ve Kunduz vilayetlerinde yoğun olarak bulunurlar. Bunun dışında, Devletabad, Hamyab, Taşkurgan, Talikan, Narin, Andhoy ve Maymana yörelerinde yaşarlar. Hayvancılıkla uğraşan Türkmenlerde, halıcılık da çok gelişmiştir. Sayıları değişik kaynaklarda 400 bin ila 2 milyon arasında verilmektedir. Yine Afganistan'da yaşayan ve sayıları 40-50 bin civarında olduğu sanılan **Afşarlar**, bazı kaynaklarda ayrı, bazılarında ise Türkmen nüfusu içinde ele alınmaktadır.

Türkmenler gibi konar-göçer bir hayat sürdüren **Kırgızlar** ise, Afgan Pamiri veya Vahan denilen bölgede yaşarlar. Ayrıca, Kunduz, Taşkurgan ve Mezar-ı Şerif şehirlerinde de bir miktar Kırgız nüfusu bulunmaktadır. Nüfusları hakkında 20 ilâ 100 bin arasında değişen değerler verilmektedir.

Güney Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan **Kazaklar** hakkındaki bilgiler çok çelişkilidir. Yoğun olarak Mezar-ı Şerif, Taşkurgan, Kunduz ve Hanabad çevresinde yaşadıkları bilinen Kazakların nüfusu hakkında 5 bin ile 100 bin arasında değişen farklı sayılar verilmektedir. Bunun nedeni Kazakların bir kısmının Özbeklerle kaynaşp kendilerini Özbek olarak tanıtmalarından kaynaklanmaktadır. Afganistan'daki Kazakların konuştuğu dil Özbekçeye çok yakındır. Ayrıca nüfusları 4-5 bin kadar olduğu sanılan **Karakalpıklar** da Kazaklar gibi Özbek nüfusun içine karışmış durumdadır.

Görüldüğü gibi bilhassa Afganistan'ın kuzey bölgelerinde yer alan Türk boylarının nüfusu bir hayli fazladır. Fakat Afganistan'da bugüne kadar nüfus

sayımı yapılmadığından kesin bir rakam verilememektedir. En düşük değerler göz önüne alındığında ülkedeki Türklerin sayısını 2.5 milyondan fazla olduğunu söylemek mümkündür. Afganistan'daki Türk nüfus birçok kaynakta 4 milyon olarak verilmektedir, ancak bazı kaynaklarda bu sayı 10 milyona kadar çıkartılmaktadır.

Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı Güney Türkistan, Afganistan ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Afganistan'ın ihraç ürünlerinin büyük bir bölümü bu bölgeden elde edilir. Güney Türkistan'da pamuk ve şeker pancarı yetiştirilmekte, kürkü değerli olan karakul koyunları beslenmekte, Şıprıga'da doğal gaz çıkarılmaktadır. Ayrıca, Güney Türkistan'da el dokumaları ve halıcılığa dayalı, atölye tipi sanayi de gelişmiştir.

Dördüncü Bölüm:

GÜNEYBATI ASYA'DA TÜRKLERİN YAŞADIĞI BÖLGELER

Güneybatı Asya, genel hatlarıyla etrafı denizlerle çevrilmiş, ikisi yarımada olan Anadolu ve Arabistan ile İran üzerinden Asya ana kütlelerine bağlı üç büyük kara parçasından oluşmaktadır. Doğu Akdeniz ile onun iç denizleri olan Ege, Marmara ve Karadeniz'le batıdan çevrelenmiş, Kızıldeniz ve Basra ya da İran Körfezi ile güneyden kuşatılmıştır. Kuzey sınırını oluşturan Hazar Denizi'nin de, diğer denizlerle kuzeyde Kafkas Dağları, doğuda İran kütlesi üzerinden diğer iki denize bağlanması ile oluşturulmuş oldukça belirgin sınırlara sahiptir. Kısacası Güneybatı Asya etrafı beş denizle kuşatılmış üç büyük kara kütlelerinden oluşan bir bölgedir. Yaklaşık 6 milyon km²'lik bir alana ve 180 milyon nüfusa sahip olan bu bölgeye bugün bütün dünya tarafından "Ortadoğu" ismi verilmektedir. Fakat bu tabir coğrafi bir tabir olmayıp politik bir kavramdır ve sınırları Güneybatı Asya tabiri kadar net değildir. İngilizler tarafından resmen kabul edilmiş ve diğer devletlere de empoze edilmiş olan Ortadoğu kavramı Büyük Britanya İmparatorluğu'nun doğu topraklarının ortası anlamına gelir. Bu nedenle Afrika kıtasının kuzeydoğu kısmını da, yani Mısır, Libya, Sudan gibi ülkeleri de içine alır. Amerikalıların Ortadoğu anlayışı ise biraz daha farklıdır. Kısacası siyasi bir tabir olan ve sınırları siyasi görüşlere göre değişen Ortadoğu ismi yerine coğrafi bir isim olan ve sınırları gayet net olarak çizilebilen Güneybatı Asya tabiri daha uygundur.

Güneybatı Asya'da bugün Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, İsrail, Ürdün, Lübnan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Umman ve Yemen Cumhuriyeti'nin toprakları yer almaktadır (Tablo: 41). Bu ülkeler içinde Türkiye dışında İran, Irak, Suriye ve Kıbrıs adasında Türk nüfusu yaşamaktadır.

Tablo 41: Güneybatı Asya'da yer alan devletler.

Ülke Adı	Başşehri	Alanı (km ²)	Nüfusu (1990)
Türkiye	Ankara	779.452	56.473.000
İran	Tahran	1.648.000	51.005.000
Suudi Arabistan	Riyad	2.149.690	12.678.000
Irak	Bağdat	438.317	17.610.000
Suriye	Şam	185.180	12.210.000
Lübnan	Beyrut	10.400	2.852.000
İsrail	Telaviv	20.770	4.447.000
Ürdün	Amman	97.740	3.031.000
K.Kıbrıs Türk Cum.	Lefkoşa	3.355	170.000
G.Kıbrıs Rum Yön.	Lefkoşa	5.896	568.000
Kuveyt	Kuveyt	17.818	1.967.000
Bahreyn	Manama	678	483.000
Katar	Doha	11.000	342.000
B.Arap Emirlikleri	Abu Dabi	83.600	1.534.000
Umman	Maskat	212.457	1.378.000
Yemen Cumhuriyeti	Sana	527.968	10.201.000
TOPLAM		6.192.321	176.949.000

İRAN'DA TÜRKLERİN YAŞADIĞI BÖLGELER

Batıdan Irak, kuzeybatıdan Türkiye, kuzeyden Azerbaycan, Hazar Denizi ve Türkmenistan'la, doğudan Afganistan, güneydoğudan Pakistan, güney ve güneybatıdan İran Körfezi ile çevrili olan İran'ın alanı 1.648.000 km²'dir. Nüfusu ise 59.601.000 (1992)'dir. Aslında bir tarım ve hayvancılık ülkesi olan İran'da petrol en büyük gelir kaynağını oluşturur.

İran eskiden her biri ayrı bir özellik taşıyan 20 eyalete ayrılıyordu. Bu eyaletler ve alanları (km²) şöyle idi: Kirman (434.228), Horasan (323.703), Fârs (176.992), Azerbaycan (106.605), Semmân (93.963), Hûzistan (88.154), Lâristan (54.457), Isfahân (54.328), Lûristan (41.173), Tâhrân (35.535), Hemedân (30.410), Yezd (28.701), Hamse (28.043), Kirman-Şâhân (27.504), Kâzvin (25.455), Ardelân (24.260), Kâşân (21.526), Mâzenderân (19.476), Esterâbâd (14.863) ve Geylân (14.180). Fakat sonradan yapılan idarî düzenleme ile Kâzvin, Kâşân, Hamse ve Esterâbâd eyaletler ortadan kaldırılmış, Azerbaycan, Fars, Lâristan, Kirman eyaletleri de ikiye bölünmüş ve günümüzdeki idarî yapısı oluşturulmuştur (bkz.Harita: 14). Bu yeni düzenlemeye göre eyalet (üstan) sayısı 23'e çıkartılmış, şehristan denen 153 il ve bahş denilen 461 ilçe oluşturulmuştur. Yeni eyaletler nüfus büyüklüğüne göre şöyledir: Tâhrân, Doğu Azerbaycan, Horasan, Mâzenderân, Isfahân, Geylân, Hûzistan, Fârs, Batı Azerbaycan, Kirman-Şâhân, Kirman, Kürdistan (Ardelân), Benâdir-i Cezâir-i Bahr-i Umman, Belücistan ve Sistan, Hemedân, Lûristan, Semmân, Çar-Maball-i Bahtiyari, Elâm, Kûh-i Lûlûye, Ahmedî, Zencân ve Yezd.

Güney Azerbaycan:

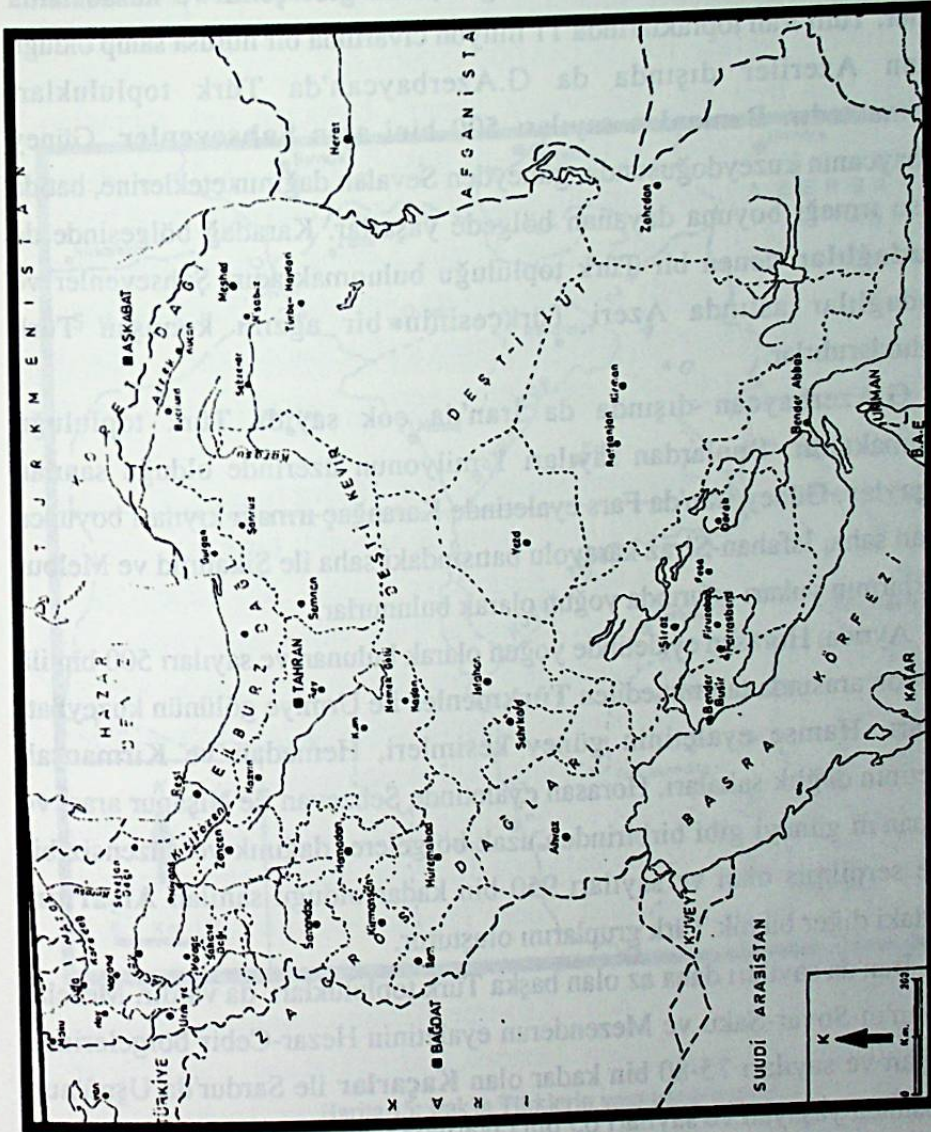
Güney Azerbaycan, İran'ın bir eyaleti iken son zamanlarda doğu ve batı Azerbaycan diye ikiye ayrılmıştır. Urmîye gölü, kuzeyden güneye ikiye bölünerek iki yeni eyalet oluşturulmuştur. 65.842 km² alana ve 4.5 milyon civarında nüfusa sahip olan Doğu Azerbaycan (merkezi Tebriz) ile Türkiye ve Irak'la sınır olan ve genellikle dağlık bir yapıya sahip olan ve 37.599 km² alana ve 2 milyon civarında nüfusa sahip Batı Azerbaycan (merkezi

Urmiye=Rızaiye)'in toplam alanı 103.441 km²'dir. Nüfusu ise 6.5 milyon civarındadır. Güney Azerbaycan'ın kuzeyde Nahcivan, Ermenistan ve Kuzey Azerbaycan ile sınırını Aras nehri oluşturur. Batıda Türkiye, güneybatıda Irak ile sınırı bulunan Güney Azerbaycan'ın güneyinde İran'ın Ardelân ve Hamse eyaletleri yer alır. Ülkenin Hazar Denizi kıyısına olan sınırı dar bir şerit halinde Geylan eyaletine verilmiştir.

Güney Azerbaycan, coğrafi özellikleri bakımından Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir devamı niteliğindedir. Genel olarak akarsular tarafından derince yarılmış, üzerinde volkan konilerinin yükseldiği bir plato görünümündedir. Kuzeyden Talış, güneyden Zağros dağları ile kuşatılmış bir plato durumundaki G.Azerbaycan'da dağlık alanlar geniş bir yer tutar. Tebriz'in güneyindeki Sehed dağı (3722 m) ile Erdebil'in batısındaki Sevalan dağı (4821 m) bunlar arasında en önemlileridir. G.Azerbaycan'ın en önemli nehirleri ise Hazar Denizi'ne dökülen Kızılözen, Urmiye gölüne ulaşan Acıçay ve Cıgaltu'dur. Van Gölü'nün birbuçuk katı kadar büyüklükte olan Urmiye gölü (5775 km²) denizden 1226 m. yüksekliktedir ve Güney Azerbaycan'ın önemli bir parçasını oluşturur.

İklim özellikleri bakımından da Doğu Anadolu'ya benzeyen G.Azerbaycan, yükselti azlığı nedeniyle biraz daha sıcaktır. Kışın 0°C ile -5°C olan sıcaklık yazın ise 25-30°C arasında seyreder. Yağış bakımından ise daha fakirdir. 300-400 mm. arasında olan yıllık ortalama yağış miktarının büyük bir kısmı bahar aylarında düşer. Yağışın azlığı yanında buharlaşmanın da şiddetli olması nedeniyle kurak bir bölge olmasından dolayı, dağlık alanlar dışında orman örtüsüne rastlanmaz. Ülke geneli bozkır bitkileriyle kaplıdır.

Tarımsal açıdan İran'ın tahıl ambarı durumundaki G.Azerbaycan'da büyük ölçüde buğday tarımı yapılır. Suyun varlığına bağlı olarak vadi tabanlarında meyve ve sebze bahçeleri, pamuk, şeker pancarı, tütün ve yamaçlarda ise bağ alanları yer alır. Dağlık sahalar ile plato yüzeylerinde yer alan geniş meralarda da hayvancılık yapılmaktadır. İran'ın diğer kesimlerindeki kadar yaygın olmasa da yaylacılık faaliyetlerine de rastlanır. Yeraltı zenginlikleri bakımından fakir bir bölge olan G.Azerbaycan'da sadece Zencan'da bakır, Miyaneh'de de bir miktar kurşun çıkarılır.

Harta 14: İran'ın İdari bölünüşü ve İranda Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler.